

**МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
«ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ**

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В ДЕРЖАВНИХ
ОРГАНІЗАЦІЯХ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ**

Виконав: магістр 2-го курсу, групи 8.2319-
ср-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
К. О. Александров

Керівник: професор кафедри соціальної
філософії та управління,
д.філос.н. Чайка І. Ю.

Рецензент: професор кафедри соціальної
філософії та управління, д.і.н., доцент
Приймак О. М.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 81 сторінок, 70 позицій у списку літератури.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА, СІМ'Я, СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СІМ'ЄЮ, ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ, ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Мета дослідження: дослідити ефективність технологій соціальної роботи, які допоможуть покращити ситуацію в сім'ях вимушених переселенців.

Об'єкт дослідження: сім'ї внутрішньо переміщених осіб.

Предмет дослідження: технології соціальної роботи з сім'ями вимушених переселенців в державних організаціях соціальної сфери в Україні.

Методи дослідження: метод аналізу і синтезу, індукція і дедукція, історичний метод, метод порівняння, метод спостереження, метод аналізу документів.

Гіпотеза: використання сучасних технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб в державних організаціях соціальної сфери в Україні є фактором ефективної адаптації вимушених переселенців до нових життєвих обставин.

Висновки:

1. В сім'ях внутрішньо переміщених осіб порушується як внутрішня взаємодія між членами родини так і зовнішній механізм існування, тобто руйнується система цінностей, яка визначає зв'язки між членами сім'ї та суспільством

2. Технологіями соціальної роботи з сім'ям, які використовуються в роботі з попередження дисфункцій в сім'ях внутрішньо переміщених осіб є: соціальна профілактика та соціальна діагностика.

3. Використання технологій соціальної роботи з сім'ями даної категорії в державних організаціях соціальної сфери в Україні є не ефективним, адже вони направлені, здебільше, на вирішення проблем саме матеріального характеру, що є недостатнім, враховуючи специфіку даної проблеми, достатня увага повинна приділятися вирішенню психологічних проблем сімей та їх членів.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ.....	9
1.1. Історія дослідження технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб в державних організаціях соціальної сфери в Україні	9
1.2. Зміст понять: «соціальна робота з сім'єю», «внутрішньо переміщені особи», «соціальні послуги», «превентивна функція соціальної роботи».....	14
1.3. Принципи та методи дослідження технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб в державних організаціях соціальної сфери в Україні.....	21
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ.....	26
2.1. Внутрішньо переміщені сім'ї як соціальна проблема: причини і види проблем.....	26
2.2. Фактори, що сприяють виникненню дисфункцій в сім'ях мігрантів.....	31
2.3. Технології соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб.....	44
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.....	54
3.1. Аналіз ефективності використання сучасних технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб в державних закладах соціальної сфери в Україні.....	54
3.2. Напрями оптимізації технологій соціальної роботи в сім'ях внутрішньо переміщених осіб.....	67
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Добробут та злагода в кожній сім'ї сьогодні, є запорукою успіху та стабільності всієї держави в майбутньому. Будь-яка окрема українська сім'я, є єдиним цілим та особливо дорогоцінним елементом системи, що зветься «суспільством». «Сім'я» в метафоричному розумінні, виступає в ролі камінчика в фундаменті, на якому побудована наше суспільство та країна.

Болючі дня нашого народу військово-політичні події, а саме військові дії на Сході України й анексія Криму, та низка соціально-економічних негараздів, призвели до внутрішньої масової міграції населення та появи такої нової соціальної групи населення й категорії суб'єктів соціальної роботи, як «внутрішньо переміщені особи» або ж «вимушені переселенці». Станом на 29 листопада 2020 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 504 262 переселенці або 1 229 160 сімей з Донбасу і Криму [56].

Значна кількість людей змушена була залишити місце свого постійного проживання, побоюючись за своє життя та свободу й життя та свободу своїх родичів та близьких. Це зумовило величезну міграцію широких мас населення цілими сім'ями, селищами та містечками в спокійні регіони країни. Пережиті вимушеними переселенцями та їхніми сім'ями складні життєві ситуації, негативним чином могли позначитись на фізичному здоров'ї та психологічному стані таких осіб, знижуючи їх соціальну активність в новому, незвичному для них середовищі, викликаючи проблеми із адаптацією, збільшуючи ризик виникнення негативних явищ в сім'ї або погіршуючи доброт в родині.

Активне обговорення та вирішення проблем внутрішніх переселенців, зумовлено гострою актуальністю даної теми та необхідністю якомога швидшого пошуку шляхів ефективного вирішення різнобічних завдань та проблем, які на сьогодні постали перед суспільством.

Проблеми, що виникають в сім'ях вимушених переселенців, вивчалися як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками.

Серед сучасних вітчизняних вчених проблему внутрішньо переміщених осіб активно вивчають О. Балакірєва, Т. Доронюк, О. Міхеєва, Ю. Муромцева, У. Садова, В. Серєда, Т. Старинська, А. Солодько, та ін.

Проблемна ситуація. Тема «Технології соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб в державних організаціях соціальної сфери в Україні» є особливо гостро-актуальною в наш час, адже сотні тисяч осіб та сімей потребують на даний момент різнорівневої, багатовекторної, комплексної допомоги.

Вивчення та запровадження технологій соціальної роботи з сім'ями вимушених переселенців, як комплексу технологічних, методологічних та практичних заходів, превентивно-профілактичного, діагностичного та терапевтичного характеру, можуть нівелювати вплив негативних зовнішніх та внутрішніх факторів та покращити добробут таких сімей.

Об'єкт дослідження: соціальна робота з сім'ями внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Предмет дослідження: технології соціальної роботи з сім'ями вимушених переселенців в державних організаціях соціальної сфери в Україні.

Мета дослідження: дослідити ефективність технологій соціальної роботи, які допоможуть покращити ситуацію в сім'ях вимушених переселенців.

Для реалізації визначеної мети потрібно вирішити такі завдання дослідження:

- розкрити історію дослідження соціальної роботи з сім'ями мігрантів;
- уточнити основні поняття: «соціальна робота», «сім'я», «соціальна робота з сім'єю», «внутрішньо переміщені особи», «технології соціальної роботи»;
- визначити принципи та методи дослідження технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб в державних організаціях соціальної сфери в Україні;
- дослідити сім'ї внутрішньо переміщених осіб як соціальний феномен;

- проаналізувати фактори, що сприяють виникненню дисфункції в сім'ях мігрантів;
- дослідити технології соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб;
- проаналізувати ефективність використання сучасних технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб в державних закладах соціальної сфери України;
- виділити напрями оптимізації технологій соціальної роботи в сім'ях внутрішньо переміщених осіб.

Дана робота потребує побудови гіпотези дослідження

Гіпотеза дослідження: використання сучасних технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб в державних організаціях соціальної сфери в Україні є фактором ефективної адаптації вимушених переселенців до нових життєвих обставин.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку літератури.

РОЗДІЛ 1

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ

1.1. Історія дослідження технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб

По мірі розвитку соціально-психологічних та соціально-педагогічних знань, та в цілому становленні соціальної роботи, як окремої професійної діяльності та науки, впроваджувалися та розвивалися різні принципи, форми, методи та методики соціальної роботи з різними категоріями населення, в тому числі й з сім'ями мігрантів. Доцільно вважати, що найбільша активність дослідницької діяльності в роботі з сім'ями мігрантів припала саме на кризові періоди ХХ сторіччя, тобто в часи масштабних військово-політичних, національно-релігійних конфліктів та соціально-економічних негараздів, що виникали по всьому світі, та призводили до тих чи інших міграційних процесів, тобто руху широких мас населення в інші регіони та країни з метою пошуку безпеки та кращого життя.

По більшій мірі у другій половині ХХ сторіччя найбільше уваги приділялося питанню формування ефективної етно-національної політики, розвитку теорії та практики соціальної роботи з етнічними групами та групами мігрантів, уточненню напрямів та форм роботи соціальних служб з представниками окремих етнічних груп.

Аналіз навчальних посібників з соціальної політики, соціальної роботи і соціальної педагогіки показує, що існуючий в них дискурс про дослідження соціальної роботи в сім'ях мігрантів відбиває розвиток досліджень у даній області. Однак, слід зазначити про вкрай невелику кількість публікацій з питань

організації соціальної роботи з сім'ями мігрантів та протидії виникненню негативних явищ в їх родинях в Україні.

Дослідження проводились в різних галузях наукових знань – соціології, демографії, філософії, культурології, політології та в психології, а саме стосовно проблем вимушених переселенців та стратегій їх подолання (Н. Лебедєва, К. Оберг, Ф. Василюк, О. Блинова, Т. Стефаненко, Ю. Платонов, В. Хесле, Н. Палагіна, Г. Солдатова, Л. Шайгерова, О. Шлягіна). Дослідження особливостей внутрішніх переживань та психічних станів вимушених переселенців та їх сімей представлено в низці робіт: культурний шок – А. Фурхман, С. Бошнер, стрес акультурації – Р. Аніс, Дж. Бері, Дж. Вестермайер. Проблема адаптації особистості в різних соціальних групах досліджувалася такими вченими як І. Георгієва, А. Хохлова. Різні аспекти соціально-психологічної адаптації представлені в дослідженнях вітчизняних учених: Т. Титаренко (соціально-психологічна профілактика порушень адаптації), О. Блинова (взаємозв'язок психологічного благополуччя та успішності адаптації мігрантів), В. Серєда, О. Міхеєва (мотиви, що спонукали до переміщення людей, серед яких або нестерпні умови проживання, що характерно для переселенців з Криму, або пряма загроза життю для переселенців зі сходу країни), М. Колодій (ставлення приймаючої громади до переселенців) та інші [19, с.48].

Чинники успішності входження вимушених переселенців до інших умов життя розглядали такі зарубіжні вчені, як К. Уорд, Д. Беррі, У. Кім; наслідки можливої ізоляції вимушених переселенців досліджували О. Філіпова, Л. Ключникова, Т. Гурр. Специфіку соціально-психологічної адаптації переселенців та психологічних проблем, з якими вони стикаються, визначено в роботах О. Соколової, Л. Шайгерової, А. Фурхман. Класифікацію чинників міжкультурної адаптації з виокремленням індивідуальних та групових факторів було розроблено Т. Стефаненко [19, с.48-49].

«Психологічні, соціальні та культурні фактори, що впливають на наслідки міграції досить різноманітні та набули останнім часом детального вивчення в

дослідженнях зарубіжних науковців (Р. Ейдер, М. Баркер, Ф. Нето), враховуючи які можна говорити про реальну можливість впливати на успішність адаптації внутрішньо переміщених осіб» [19, с.49].

Проблематика соціально-педагогічної роботи із сім'єю увійшла до кола наукових інтересів багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких можна назвати Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Бочарову, Н. Бугаєць, Ю. Василькову, Т. Василькову, В. Гурова, З. Зайцеву, І. Звереву, А. Капську, Г. Лактіонову, Л. Мардахаєва, С. Толстоухову, І. Трубавіну та ін [57, с.102].

Провідні українські вчені активно досліджують соціальну роботу із сім'єю. Це фахівці з сфери психології, соціології, педагогіки, філософії, історії. Це такі вчені як В.П. Андрущенко, Н.В. Михальченко, В. П. Бех, В.В. Козубовська, М.П. Лукашевич, І.І. Мигович, В.Д. Зверева та інші науковці, роботи яких відомі за кордоном, вони зробили вагомий внесок у формування теоретичного обґрунтування необхідності функціонування системи соціальних установ у період трансформації соціально-економічного устрою країни. Внаслідок вивчення різних концепцій і підходів соціальну роботу з сім'єю вони визначають як надання допомоги, соціального захисту сім'ї, певним чином контролювати їх, налагоджувати тяжкі суб'єктно-об'єктні взаємини, в яких переважає акцент на творчі сили й здібності членів сім'ї [37, с.64].

Відомий нині український вчений Л.Г. Дротянко зіставив соціально-філософські концепції, що визначають нинішній період соціального розвитку, встановивши єдині і характерні ознаки інформаційного суспільства та культури постмодернізму [9, с.143]. Разом з тим, вивчення соціальної роботи з сім'єю в контексті її трансформації, зокрема соціальний та філософський аналіз необхідності функціонування і становлення цього типу соціальних послуг, є новим полем філософської рефлексії.

В українській та іноземній науковій літературі представлені окремі теоретико-методологічні аспекти розвитку, формування та зміни соціальної роботи з сім'єю, як особливого типу діяльності. Соціальній роботі присвячено величезну кількість наукової літератури, як українських, так і закордонних

філософів, вчених, що розглядали її в різних аспектах, зокрема В. Андрущенко, І. Миговича, М. Михальченко, С. Толстоухової, М. Річмонд, С. Шардлоу, Р. Гольдберга та інших.

Різні сторони взаємовпливу родини, особистості і світу були проаналізовані в роботах філософів і соціологів В. Афанасьєва, Л. Когана, Ж. Тощенко та інших.

Значний внесок теоретиків щодо проблеми вивчення зміни соціальної роботи з сім'єю зробили такі українські науковці, як Н. Головатий, Р. Заславська, Н. Лапін, І. Надольний, Р. Щокін та інші.

Значущим внеском у формування системи соціальної роботи з сім'єю є роботи іноземних вчених М. Пейна, Р. Міддлмена, В. Бочарової, С. Григор'єва, К. Кузьміна, С. Курбатова, П. Павленко, М. Ромм, Т. Ромм, Є. Холостової, М. Фірсова, Б. Шапіро, В. Баранівського, В. Баруліна, А. Богданова та інших. Вони розглядають історію походження та формування теорії соціальної роботи, досліджують проблеми методології та практики. Тим не менш при цьому залишаються за межами поля зору філософсько-антропологічні основи та основи виконання соціальної роботи.

Над вивченням історії теорії соціальної роботи в Україні продуктивно працювали і привнесли індивідуальний та колективний науковий вклад такі видатні вчені, як А. Горілий, В. Полтавець, Р. Попович, Л. Коваль. Сутність та формування громадської діяльності в Україні вивчали А. Безпалько, Р. Вайнола, О. Горпинич, І. Грига, А. Капська, Г. Лактіонова, Т. Семигіна, К. Шендеровський та ін. Зміни, котрі виникають в інституті сім'ї, в нашій країні дали підстави авторам різних статей в журналах і в телепередачах говорити про майбутню смерть і дезінтеграцію сім'ї та шлюб (В.П. Андрущенко, В.П. Бех, М.П. Лукашевич та ін.) [52, с.126]. Проте вчені, що здавна і ґрунтовно займаються вивченням труднощів сім'ї, не поділяють таких побоювань. В цілому статистичні характеристики, що зачіпають сімейно-шлюбні взаємини, сексуальну поведінку, розподіл ролевих функцій у сім'ї, хоч і переживають деякі зрушення, і перераховані вище тенденції, насправді, мають місце, проте

вони зачіпають меншу частину населення. І смерть сім'ї, що передбачається певними емоційно налаштованими авторами, безумовно ж не може бути, хоч би тому, що природа наділила людину деяким набором психологічних потреб, які повністю реалізуються все-таки в сім'ї.

Сучасний етап трансформації суспільства, всього укладу життя сім'ї показує, з одного боку, бажання сформувати наукове бачення перебудови цілої системи соціальної роботи з сім'єю, а з іншої – відображає парадоксальний характер зусиль, що робляться. Відмінною рисою соціальної роботи з сім'єю в даний час є, перш за все, практичний, багато в чому поки що неконтрольований спосіб виконуваних змін в області соціального захисту та допомоги сім'ї [47, с.234].

У той же час потрібно зазначити й іншу рису, активне формування інтелектуальних можливостей соціальних працівників, сімейних соціальних працівників, що забезпечується зокрема за допомогою системи базової та курсової підготовки професіоналів, які розвиваються.

Третьою характерною рисою сучасного періоду розвитку нової спеціальності є конструктивна підготовка теоретичної бази соціальної роботи з сім'єю, перегляд досвіду з тими чи іншими категоріями сімей, які виникли, В цьому плані необхідно позначити той факт, що лише за 10 останніх років зроблено понад тридцять п'ять дисертаційних робіт, авторами яких є: Л.А. Коростильова, А.Ф. Євченко, О.А. Добриніна, Н.Н. Семаго, Т.В. Бутенко, Ю.С. Моздонова, А.П. Шамаєва та інші.

Серед загальних теоретичних робіт по психологічним і педагогічним питанням соціальної роботи з сім'єю можна виділити роботи І.А. Зимової, А.В. Мудрика, В.А. Нікітіна і А.З. Рахімова і інші довідкові роботи. У цих монографічних роботах і підручниках підсумовуються теоретичні досягнення різних вітчизняних і зарубіжних психолого-педагогічних шкіл і напрямків в області сімейної психології та педагогіки, але не приділяється (в силу специфіки цих видань) особливої уваги аспекту соціальної роботи з сім'єю. Також варто згадати роботу А.А. Реан і Я.Л. Коломинського «Соціальна

педагогічна психологія», яка долає багато недоліків попередніх публікацій, але також не приділяє належної уваги практичним аспектам соціальної роботи.

Історія дослідження технологій соціальної роботи з сім'ями мігрантів на професійному рівні розпочалась з початком ХХ сторіччя і до нашого часу ведеться велика кількість досліджень науковців зі всього світу. Діяльність дослідників направлена на вирішення цілого комплексу проблем, а саме психічного, соціального, медичного, правового характеру, з якими стикаються сім'ї мігрантів.

1.2. Зміст понять: «соціальна робота», «сім'я», «соціальна робота з сім'єю», «внутрішньо переміщені особи», «технології соціальної роботи»

Термін «соціальна робота» ввели в соціально-гуманітарну літературу в кінці ХІХ століття, це було відповіддю на соціальну потребу суспільства в смислового відображенні фактичної роботи людей, які надавали допомогу бідним.

Соціальна робота – це сучасна, надзвичайно затребувана в суспільстві область діяльності. Поняття «соціальна робота» знаходить своє відображення в законодавстві України. Так в Законі України «Про соціальні послуги» поняття соціальна робота визначається наступним чином: «Соціальна робота – діяльність суб'єктів, що надають соціальні послуги, та інших осіб, які залучені до надання соціальних послуг, що спрямована на відновлення та (або) забезпечення нормальної життєдіяльності отримувачів соціальних послуг» [14. Електронний ресурс].

Сутність соціальної роботи можна обумовити як своєрідний тип висококваліфікованої роботи, надання державної і недержавної допомоги різним категоріям населення, з метою забезпечення оптимального рівня соціально-культурного та матеріально-фінансового існування, надання індивідуальної підтримки клієнтам.

З числа основних вчених які досліджують соціальну роботу можна привести дефініцію соціальної роботи за Є. І. Холостовою, яка визначає соціальну роботу як «особливий вид діяльності, метою якої є задоволення соціально гарантованих та особистісних інтересів різних груп населення, створення умов, що сприяють відновленню чи покращенню здатності людей до соціального функціонування»[67, с.243].

Також дуже вдалим є трактування сутності терміну соціальна робота за професором Є.І. Холостова, яка вважає, що «сєнс соціальної роботи – це діяльність з надання допомоги індивідам, сім'ям, групам у реалізації їхніх соціальних прав і в компенсації фізичних, психічних, інтелектуальних, соціальних та інших недоліків, що перешкоджають повноцінному соціальному функціонуванню»[68, с.148].

Подібне трактування терміну соціальна робота можна знайти в працях А.Й. Капської – «це вплив професіоналів, громадськості та соціальних інститутів на суспільство шляхом формування і реалізацій соціальної політики, спрямованої на створення сприятливих умов життєдіяльності кожної людини і сім'ї»[22, с.94]. Вважаємо за потрібне зауважити, що ці два автора істотну роль наділяють організаційним формам держави.

О.В. Безпалько в своїх працях також дає визначення поняттю «соціальна робота» та трактує його таким чином «цілеспрямована діяльність у суспільстві через уповноважені органи, спрямована на забезпечення належного соціального, культурного та матеріального рівня життя членів суспільства та надання допомоги різним категоріям людей»[4, с.143]. Безпалько окрім державного піклування також акцентує увагу на наданні допомоги.

В. Полтавець приводить таку дефініцію: «Соціальна робота – це система теоретичних знань і заснована на них практика, яка має на меті забезпечення соціальної справедливості шляхом наснаження і підтримки найменш захищених верств суспільства та протидії соціального виключення» [41, с.174]. Як бачимо даний автор більше акцентую увагу на соціальну політику.

Національна асоціація соціальних працівників США також дає визначення соціальної роботи. Вона трактує це поняття як «професійну діяльність з надання допомоги індивідам, групам і спільнотам, посилення чи відновлення їх здатності до соціального функціонування та створення сприятливих соціальних умов для досягнення цих цілей» [43, с.112]. З аналізу даної дефініції видно, що відсутня наявність звернень за допомогою до державних органів та надання підтримки для можливості соціального функціонування.

Конкретизацію таких напрямів соціального функціонування можна відстежити у окремих авторів, що пов'язані з процесами самовираження і соціалізації.

Можна привести такий приклад, Л.Г. Коваль та І.Д. Зверєва зазначають на те, що «у процесі професійної або волонтерської діяльності є вплив на особистість із метою надання допомоги їй у самовиявленні» [24, с.249], а такий автор як І.І. Мигович визначає поняття соціальної роботи як – «професійна діяльність соціальних інститутів, державних і недержавних організацій, груп та окремих індивідів, пов'язана з наданням допомоги особам чи групам людей щодо соціалізації, якщо у них за відсутності належних умов у суспільстві, або через наявність особистих вад процес соціалізації ускладнюється, призупиняється або відбувається у зворотному напрямі» [29, с.98].

Сама О.В. Безпалько поділила на три підходи трактовку поняття «соціальна робота» в сучасній Україні: «1) інструмент реалізації державної соціальної політики; 2) допомога населенню у кризових та важких ситуаціях; 3) зводиться до надання соціальних послуг» [4, с.158].

З даною класифікацією дефініцій можна було б погодитися, однак серед другою і третьою групою відсутні суттєві відмінності, тому що допомогу населенню можна розцінювати як послугу. З іншого боку, необхідно зосередити увагу на те, що інші автори об'єднують функції соціальної роботи з процесами самовираження, соціалізації, соціального функціонування і самопомоги, яку М.В. Фірсов включає в загальну допомогу [65, с.284].

Також, такий відомий експерт з соціальної роботи України А.Й. Капська зазначає: «Вітчизняні вчені (В. Андрущенко, М. Лукашевич та ін.) під поняттям соціальна робота зв'язують надання допомоги у здійсненні соціалізації» [22, с. 173].

Пропонуємо перейти до розкриття наступного терміну в нашій роботі.

Сімейний кодекс України дає таке визначення поняттю «сім'я» – «сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно» [46].

Сім'ю та сімейні відносини за предмет дослідження брали досить велика кількість науковців, як сучасні вчені, так і стародавні мислителі. Так, згідно з Аристотелем, «сім'я є першим видом спілкування людей, першою ланкою, з якої виростає держава» [2, с.99]. Також над темою сім'ї та сімейними відносинами розмірковував й Платон, він вважав, що «при укладенні шлюбу обов'язково слід приділяти увагу соціальному походженню чоловіка і жінки, які вирішили створити сім'ю, оскільки неоднорідність походження може стати причиною подальшої нежиттєздатності сім'ї» [8, с.216].

Досить велика кількість вчених розглядають поняття «сім'я», кожен з яких вбачає в цьому терміні якусь певну особливість. Деякі вчені розглядають сім'ю – як найбільшу цінність, яку створило людство за час свого існування. «Жодна нація, жодна культурна спільність не обійшлася без сім'ї. У його позитивному розвитку, збереженні, закріпленні зацікавлене суспільство, держава; міцну, надійну сім'ю потребує кожна людина незалежно від його віку» [20, с.152].

Хоча на сьогоднішній день визначень поняттю «сім'я» є досить багато, над цією темою розмірковували й великі мислителі такі як Платон, Аристотель, Кант, Гегель та інші. Проте досі ще немає єдиного вірного визначення цього поняття. Часто про сім'ю говорять як про «основний осередок суспільства, який

бере участь в біологічному і соціальному відтворенні суспільства» [22, с.156]. Останніми роками все частіше під сім'єю розуміють специфічну малу соціально-психологічну групу, вказуючи на те, що характерною особливістю взаємовідносин, які в більшій або меншій мірі керуються нормами (як моральними, так і законодавчими), принципами, традиціями.

В.А. Міжеріков тлумаче поняття «сім'я» наступним чином: «мала соціальна група, джерело якої в шлюбі, кровному родинному зв'язку, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною матеріальною та моральною відповідальністю» [20, с.68].

В. Сатір у своїй науковій праці яка має назву «Як будувати себе і свою сім'ю» вказує, що «сім'я – це мікрокосмос усього світу», аби зрозуміти його, досить пізнати сім'ю. Прояви влади, інтимності, незалежності, довіри, навичок спілкування, є розуміння, – ключ багатьох явищ життя. Якщо хочемо змінити світ, треба міняти сім'ю» [58, с.147].

Відомий вчений Р. Немов у своїх працях з психології зазначає, що «сім'я - це особливо роду колектив, який грає у вихованні основну, довгострокову і найважливішу роль. Довіра і страх, впевненість і боязкість, спокій і тривога, сердечність і теплота в спілкуванні на противагу відчуженню і холодності - всі ці якості особистість набуває в сім'ї» [34, с.126].

Таким чином, над поняттям «сім'я» почали розмірковувати ще стародавні мислителі, а також й донині йдуть дискусії відповідно цього поняття. Але й досі в науці немає єдиного визначення поняттю. Зараз сім'ю найчастіше називають малою соціально-психологічною групою, та первинним інститутом соціалізації. Сім'я є особливо чуттєвою ланкою для зовнішніх і внутрішніх факторів впливу в сучасному світі та над важливим інститутом соціалізації та виховання. Тому слід перейти до обговорення наступного терміну за для більшого розуміння концепції нашого дослідження.

В.І. Шарін визначає соціальну роботу із сім'єю таким чином – «особливим чином організована діяльність, направлена на малі групи людей, що потребують соціального захисту і підтримки ззовні. Це один з різновидів

соціального захисту населення, основним змістом якого є сприяння, допомога у відновленні і підтримці нормального функціонування сім'ї» [28, с.162]. Визначення В.І. Шаріна «соціальної роботи з сім'єю» має характерну рису, організаційний її момент, який відображає дворівневу спрямованість у здійсненні заходів соціальної роботи. Складаючи у встановленій мірі самостійний контур, кожен рівень (діяльність представників органів освіти, охорона здоров'я, діяльність працівників соціальних служб Міністерства праці та соціального розвитку) як би автономно приймає рішення щодо розв'язання власних особливих проблем відносно сім'ї, переслідуючи формально здавалося б одні і ті ж цілі – захист прав сім'ї, наданих нею пільг, проведення певних заходів і т.д.

Соціальна робота з сім'єю – це система взаємодії соціальних органів держави, суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення умов її життєдіяльності, розширення можливостей в реалізації прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку всіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу [15].

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю – діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, а також фахівців з соціальної роботи та волонтерів, яка спрямована на соціальну підтримку сімей, дітей та молоді, забезпечення їхніх прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів та потреб [16].

Таким чином ми розуміємо що характер надання послуг та форми підтримки сімей, що здійснюються суб'єктами соціальної сфери по відношенню до сімей має системний та всеохоплюючий характер допомоги.

Поняття «внутрішньо переміщена особа». Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце

проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [12].

Сучасним підходом до організації соціальної роботи і системи надання соціальних послуг є соціальні технології і технології соціальної роботи. В практичній соціальній роботі необхідно розрізняти поняття "соціальні технології" і "технології соціальної роботи" як відношення цілого і частини.

Термін "технологія" походить від двох давньогрецьких слів: техно – мистецтво, майстерність і логос – наука, знання, закон. У словниках і енциклопедіях технологія визначається як: 1) сукупність знань про способи обробки матеріалів і виробів та методи здійснення будь-яких дій; 2) сукупність операцій, що здійснюються певним чином і у визначеній послідовності, з яких складається процес обробки матеріалу чи виробу [59,с.14].

Технологія щодо соціальних процесів і явищ – це сукупність, система засобів організації та впорядкування доцільної практичної діяльності відповідно до мети, специфіки і навіть логіки процесу перетворення і трансформації того чи іншого об'єкта.

Створення і використання технологій дає визначену гарантію оптимізації, раціоналізації, передбачуваності процесу діяльності, гарантію одержання заданих властивостей та якостей, заради яких сама технологія в цьому випадку і застосовується.

Технологія соціальної роботи визначається як спосіб наукової організації соціальної роботи; система науково обґрунтованих послідовних і координованих прийомів, методів і дій, що використовуються соціальними службами і соціальними працівниками для досягнення мети і завдань соціальної роботи [59,с.20].

Соціальні технології – це специфічний соціальний інститут інновацій і соціальної творчості, організації і самоорганізації різних видів соціальної

діяльності і соціальної взаємодії, прогнозування і діагностики параметрів соціальних процесів. [59, с.26].

Виділяють такі ознаки соціальних технологій:

1.Засоби практичного і прагматичного досягнення поставлених цілей, які є системою імперативів, що упорядковують практичну діяльність (вимог, команд, алгоритмів);

2.Характеристика діяльності людей у реалізації поставлених ними цілей, що здійснюються в конкретних соціальних умовах, за посередництвом специфічних соціальних інститутів і соціальних організацій;

3.Характеристика операційного соціального мислення і самопізнання, що відображає соціальну рефлексію, пов'язану з практичним осмисленням технологічних законів [59, с.27]

Соціальні технології тісно пов'язані з етикою соціальної роботи, етичними принципами соціального захисту і підтримки.

Таким чином, було уточнено головні поняття дослідження, а саме: «соціальна робота», «сім'я», «соціальна робота з сім'єю», «внутрішньо переміщені особи», «технології соціальної роботи». Розкриття основних понять є невід'ємною складовою написання будь-якої наукової роботи та важливим етапом в сприйнятті основного змісту наукової роботи.

1.3. Принципи та методи дослідження технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб в державних організаціях соціальної сфери в Україні

В дослідженні використано як загальну, так і спеціальну методологію та дотримано таких принципів:

– принцип історизму. Цей принцип дозволив вивчити соціально-психологічну реальність, а саме виникнення етапів і механізм розвитку, становлення та формування, сучасного і можливого майбутнього становища

вимушених переселенців, історію соціальної роботи в даному напрямі та розкрити реальне становище сімей біженців;

– принцип об'єктивності. За допомогою даного принципу розкрито об'єктивні закономірності розвитку технологій соціальної роботи з сім'ями переселенців у сукупності фактів і подій – суперечливих, багатогранних, позитивних, негативних, типових, нетипових та забезпечили взаємозв'язок об'єктивного та суб'єктивного;

– принцип системності. Застосувавши цей принцип, було виокремлено системні властивості технологій соціальної роботи з даною категорією, які об'єднують елементи системи в єдине ціле, систему зв'язків, структуру, враховуючи при цьому зв'язки і відносини із середовищем;

– принцип розвитку. Його застосування має особливе значення в ході прогнозування механізмів, моделювання структури соціально-психологічної реальності, шляхів оптимізації міжособистісних стосунків, при вивченні соціокультурної, етнопсихологічної програми поведінки внутрішніх переселенців у групі;

– принцип гуманізму. Є етичним аспектом дослідження технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб в державних організаціях в Україні, яким визнано людину, як найвищу цінність;

– принцип активності і творчої діяльності. В процесі дослідження було побудовано активну платформу обговорення нагальних питань та взаємозв'язок між людьми в процесі спільної наукової діяльності, в якій відбулось виявлення творчої діяльності кожного.

Ці принципи ґрунтуються на розумінні особливостей сімей вимушених переселенців, як феномену соціального за змістом і психічного за формою та способом регуляції.

До головних методів дослідження технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб в державних організаціях України належать: метод аналізу і синтезу, індукція і дедукція, загальнонаукові методи,

історичний метод, метод порівняння, метод спостереження, метод аналізу документів.

Аналіз і синтез – це комплексний метод дослідження, сукупність прийомів, операцій і дій з мисленого роз'єднання об'єктів на складові, елементи, властивості (аналіз) і об'єднання їх у єдине ціле (синтез) під час вирішення пізнавального завдання. Аналіз і синтез – складова будь-якого наукового дослідження. Аналіз в дослідженні становив першу стадію, його використано при дослідженні змісту, структури, властивостей, ознак, внутрішніх і зовнішніх зв'язків об'єкту пізнання. Він передбачав не тільки фіксацію і вивчення частин цілого, а й встановлення відносин між ними. Аналіз створив основу для синтезу, тобто доказовості, визначення, вирішення проблеми дослідження [38, с.94].

Метод аналізу дав можливість розбити предмет дослідження на складові частини, тобто виділити певні форми, принципи, функції та шляхи оптимізації основних засад організації соціальних технологій з сім'ями переселенців в державних організаціях України.

Синтез у кваліфікаційній роботі дає можливість об'єднати раніше виділені елементи в цілісну структуру.

Індукція і дедукція – це комплексний метод наукового дослідження, що передбачає мислення від окремого до загального і від загального до окремого. Функція індукції у практиці наукового дослідження визначається пізнавальною необхідністю узагальнень із досвіду [38, с.95].

Метод індукції, який при аналізі усіх елементів предмета дослідження дозволив перейти від загальних фактів до конкретних висновків в роботі.

Історичний метод передбачив вивчення різних явищ і систем у процесі їх виникнення, становлення та розвитку. Історичний метод дослідження став важливим знаряддям пізнання суспільного явища та процесів.

Історичний метод дав змогу вивчити усі явища, події та процеси розвитку технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених в державних

організаціях України осіб у хронологічній послідовності, і щоб відкрити внутрішні зв'язки та закономірності розвитку.

Метод спостереження. Його значення та цінність зумовлена черпанням матеріалу безпосередньо з життя при спостереженні за психічною діяльністю індивідів у взаємодії з іншими, яка виявляється в їхніх рухах, діях, вчинках, висловлюваннях, оцінках. Він є одним з емпіричних методів соціально-психологічного дослідження, який виявляється в чуттєвому пізнанні явища чи досліджуваного предмета. Сутність його полягає в систематичному і цілеспрямованому сприйманні, фіксації психічних явищ з метою вивчення їх специфічних змін за певних умов, аналізу і використання у практичній діяльності. Цей метод широко використовується в соціальній психології, соціальній роботі та соціальній педагогіці для вивчення процесів сприймання та взаємовпливів, аналізу соціально-психологічного середовища, соціокультурної програми поведінки партнерів по взаємодії тощо.

Перевага методу спостереження, порівняно з іншими, полягає в тому, що психіка виявляється в природних умовах, тобто спостереження дає інформацію про дії індивідів незалежно від їх установок на «бажану», «схвалювану» поведінку.

Метод аналізу документів. Цей метод дозволив нам в процесі дослідження, проаналізувати велику кількість даних та інформації з документів та побудувати ряд висновків.

В даному пункті розділу було названо принципи та сформовано методологічну базу дослідження технологій соціальної роботи сім'ями вимушених переселенців в державних організаціях соціальної сфери в Україні. Виконання чітко прописаних принципів та використання конкретних методів в дослідженні є особливо важливим в отриманні остаточних результатів.

Отже, підводячи підсумок по першому розділу, слід зазначити, що історія дослідження соціальної роботи з сім'ями мігрантів на професійному рівні розпочалась з початком ХХ сторіччя і до нашого часу ведеться велика кількість досліджень науковцями зі всього світу. Діяльність дослідників направлена на

вирішення цілого комплексу проблем, а саме психічного, соціального, медичного, правового характеру, з якими стикаються сім'ї мігрантів.

Було проаналізовано та уточнено основні поняття, а саме: соціальна робота та сім'я. Соціальна робота з сім'єю є системою взаємодіючих соціальних органів держави, суспільства та сім'ї, діяльність яких спрямована на поліпшення умов її життєдіяльності, внутрішньо переміщені особи – це ті хто змушені залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру,

Виділено основні принципи дослідження соціальної роботи з сім'ями даної категорії населення, а саме: принцип історизму, об'єктивності, системності, принцип розвитку, принцип гуманності, принцип активності і творчої діяльності.

До головних методів дослідження технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб належать: метод аналізу і синтезу, індукція і дедукція, історичний метод, метод спостереження, метод аналізу документів.

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ

2.1. Сім'ї внутрішньо переміщених осіб як соціальний феномен

В наш час дуже важко встигнути за змінами та викликами сучасного інформаційного світу, що постійно диктує суспільству нові вимоги та призводить як до позитивних, так і до негативного характеру змін, що зачіпають абсолютно всі сфери життя окремої людини, сім'ї та суспільства в цілому.

Часто, сучасні сім'ї переживають цілу низку складних проблем, що говорить про їх комплексний та різносторонній характер. Такі проблеми найчастіше спричинені та пов'язані з соціально-економічними кризами та негараздами в країні та світі, політичними процесами, несправедливістю, культурними та духовними протиріччями.

Більшість ВПО кожного дня стикаються з побутовими, матеріально-економічними, соціальними, психологічними, юридичними проблемами та проблемами, пов'язаними зі здоров'ям, що унеможливує достатній рівень задоволення навіть базових потреб. На наш погляд унікальність такої категорії осіб та сімей полягає в їх особливому вразливому положенні. Чинника вразливості ВПО.

На особистісному рівні:

– відчутна загроза життю та здоров'ю (перед переміщенням вони могли стикатися з насильством, полонем, приниженням, руйнуванням даху над головою, відсутністю умов для задоволення базових потреб тощо);

– пережиті як матеріальні, так і нематеріальні втрати (втрата рідних, стосунків з рідними, будинку та майна, втрата всього важливого і звичного для людини). Було втрачено звичну буденність життя, усвідомлення власної ідентичності та соціального стану. Слід розуміти, що втрата є більш болючою, якщо вона несподівана і нетипова. Коли подія розвивається поступово, людина встигає усвідомити її неминучість і щось зробити. Але якщо подія відбувається швидко або несподівано, людина не встигає здійснити контроль над ситуацією;

– невизначеність майбутнього та страхи, які з цим пов'язані (людина не знає, що її чекає попереду, чи зможе вона знайти житло, нову роботу, влаштувати дітей; як приймуть факт переселення інші члени сім'ї, близьке оточення, які залишились, чи проявлять вони співчуття, чи засудять);

– відчуття ізоляваності і несприйняття в місцевій громаді, що є перешкодою для побудови нових стосунків, працевлаштування за місцем переселення;

– зміна або втрата соціального статусу, життєвих орієнтирів та потреба у терміновому набутті нових як професійних, так і соціальних навичок;

– кардинальна зміна умов проживання. Особливо це стосується тих переселенців, які були переміщені з невеликих міст і селищ до великих міст і відчувають «стрес великого міста», і навпаки. Іншою особливістю є умови проживання, а саме частина ВПО проживають у спеціально відведених приміщеннях (санаторії, табори, заклади соціального спрямування, гуртожитки), де вони дотримуються спільних «правил» проживання та, зазвичай, не мають достатнього особистісного простору. Більшість із них отримують доступ до соціальних послуг державних і громадських організацій, гуманітарну допомогу тощо.[51, с.7].

На рівні громади:

– брак інформації для ВПО щодо наявних ресурсів громади у забезпеченні житлом, роботою, програмами соціальної підтримки тощо;

- недостатньо розвинута соціальна інфраструктура (медичні, навчальні, соціальні заклади й установи та їх фінансування), яка не здатна задовольнити потреби більшої кількості осіб;
- нестача або відсутність фінансового забезпечення реалізації програм допомоги ВПО для задоволення їх потреб, створення умов для соціальної адаптації;
- недостатність кадрових ресурсів (особливо фахівців, які працюють з травмою, втратами, надають реабілітаційні послуги), що унеможлиблює вчасну і якісну допомогу ВПО для попередження ризикованих проявів поведінки;
- різні погляди членів громади на ситуацію, що склалася на Сході України, та пов'язані з ними інтолерантність і конфлікти між членами громади та ВПО;
- стигматизоване ставлення як з боку фахівців, так і з боку оточення до проблем ВПО і першопричин цих проблем. Зневіра і розпач через відсутність можливості влаштуватися на новому місці у багатьох ВПО викликає соціальну пасивність, бездієвість і залежність від постійної допомоги. [51, с.8].

Досить гострою для ВПО є проблема соціальної адаптації. Соціальна адаптація передбачає інтеграцію людини в суспільство, у процесі якої формується самосвідомість і рольова поведінка, здатність до самоконтролю та адекватних відносин. Соціальна адаптація тісно пов'язана з психологічною адаптацією, яка відбувається шляхом узгодження індивідуальних цінностей і переконань та суспільних норм. Успішність адаптації залежить не стільки від об'єктивних умов ситуації, скільки від особливостей індивідуальних ресурсів, адекватності й ефективності стратегій їх застосування.

Наявність або відсутність проблем, труднощів у сімей із числа ВПО з дітьми залежить від особистісних факторів, чинників ризику сім'ї та громади; від наявних ресурсів та здатності усвідомлювати їх і користуватися ними; від адаптаційних можливостей справлятися з труднощами (навичок копінгу).

Соціальному працівникові слід враховувати, що є низка типових проблем, труднощів, до яких належать:

Побутові проблеми та труднощі:

- відсутність житла;
- неналежні соціально-побутові умови (водопостачання, тепло, місце для сну, розвитку дитини, місця для збереження речей, продуктів харчування тощо);
- недостатність власного простору. Матеріально-економічні проблеми та труднощі:

- низький економічний рівень життя, бідність;
- неможливість задоволення базових потреб;
- необхідність професійного перенавчання;
- складнощі із працевлаштуванням на новому місці.

Соціальні проблеми та труднощі:

- відсутність звичного середовища та оточення;
- складність влаштування дітей до навчальних закладів, продовження (поновлення) навчання;
- відсутність доступу до соціальних та медичних послуг, незабезпечення необхідними ліками, особливо за наявності хронічних захворювань, ВІЛ, туберкульозу, неможливість безперервності лікування;
- не підтримання контактів із сім'єю через переміщення і різні погляди членів сім'ї на ситуацію у зв'язку зі збройним конфліктом;
- непорозуміння з членами приймаючої громади на побутовому рівні через ресурси та різні політичні переконання.

Психологічні проблеми:

- стресові стани, депресія, посттравматичний стресовий розлад, підвищена тривожність, відчай;
- втрата автономності («Я не керую процесом. Мене кудись несе») та суб'єктивності («Це не я приймаю рішення у своєму житті. Хтось зверху вирішує»);
- порушення ідентичності (людина ототожнювала себе з певними соціальними групами, оточенням, що впливало на визначення її цінностей та

соціальних ролей. У зв'язку з переміщенням соціальне оточення втрачено, людині потрібно вибудувувати нові цінності, установки та відпрацьовувати нові соціальні ролі);

- розгубленість (не можуть зосередитися і виконувати розумові завдання, до яких звикли), виникає регрес;

- відчуття незахищеності та ізолюваності;

- стан жертви;

- підвищений рівень агресії, гніву та пошук «зовнішнього ворога» («Хтось має за це заплатити»);

- високий рівень тривожності та нездатність прогнозувати майбутнє;

- відчуття сорому, низька самооцінка, почуття провини;

- реакції на тяжкий стрес і порушення адаптації, у тому числі посттравматичний синдром.

Юридичні проблеми та труднощі:

- втрата документів;

- складнощі з реєстрацією;

- проблеми щодо збереження прав на житло, яке залишилось;

- труднощі поновлення/отримання державних соціальних допомог та виплат, пенсійного забезпечення;

- складність забезпечення прав дітей, особливо у випадках розділення дітей з батьками (якщо діти були вивезені зі Сходу України родичами, а батьки залишилися).

Проблеми та труднощі, пов'язані зі здоров'ям:

- психосоматичні розлади;

- загострення хронічних хвороб, у тому числі через нестабільний психологічний стан, неможливість достатньо харчуватися;

- зловживання психоактивними речовинами. [51, С.10-11].

Таким чином ми дійшли висновку, що сім'ї ВПО як соціальний феномен є дуже вразливою верствою населення та категорією громадян. Вони мають ряд проблем, а саме побутові, матеріально-економічні, соціальні, психологічні,

юридичні проблемами та проблеми, пов'язаними зі здоров'ям. Над вразливе положення в суспільстві, має вкрай важливе значення в розумінні особливостей та всіх тонкощів соціальної роботи з даною категорією населення.

2.2. Фактори, що сприяють виникненню дисфункції в сім'ях мігрантів

Сім'ї мігрантів, є соціально незахищеними та особливо вразливими верствами населення. Починаючи з моменту прибуття на нове місце проживання, починається процес входження та облаштування на новому для них місці. Сім'ї стикаються з рядом проблем, а саме медико-гігієнічного, соціально-економічного, організаційного, соціально-правового, політичного, соціокультурного, психологічного та соціально-психологічного характеру.

Розпочинаючи аналіз факторів, що сприяють виникненню дисфункції в сім'ях мігрантів, слід розпочати з соціально-психологічної дезадаптації та детально розкрити проблеми психологічного характеру, що виникають в осіб з числа сімей мігрантів.

Проблему адаптації розглядали Г. Балл, Ф. Березін (соціальний, біологічний і медичний аспекти); Ф. Василюк (адаптація людини до кризових подій життя); К. Абульханова-Славська, Г. Андрєєва, Є. Головаха, А. Налчаджян, Л. Орбан-Лембрик. Б. Паригін, Т. Титаренко (соціальна адаптація); Н. Лебедева, О. Малиновська, А. Мулдашева, Л. Гумільов, Г. Солдатова (адаптація емігранта до іншого культурного середовища) [5, с.60].

Вітчизняні й зарубіжні дослідники відмічають ознаки й якості адаптованості індивіда до соціального оточення, серед яких слід відмітити: отримання статусу, місця в соціальній структурі суспільства; здатність самостійно долати стресові ситуації; установки на активну взаємодію із соціальним середовищем, продуктивність, психічна рівновага, здатність насолоджуватись життям, конструктивне вирішення конфліктних і напружених ситуацій, емоційно-насичені зв'язки з людьми тощо [25, с.87].

Для явищ порушення адаптаційних процесів було введено поняття дезадаптації. Дезадаптація може виникнути внаслідок нетривалих, але сильних впливів середовища на людину, чи під впливом менш інтенсивних, але тривалих впливів. Фізіологічні та психологічні ознаки дезадаптації при цьому відповідають ознакам третьої стадії стресу.

Соціально-психологічна дезадаптація – порушення процесу активного пристосування індивіда до умов середовища засобами взаємодії і спілкування за хибного або недостатньо розвиненого уявлення про себе і свої соціальні зв'язки та міжособистісні контакти. Соціально-психологічна дезадаптація може виникнути внаслідок стресів, фізичних або психічних захворювань, емоційних переживань, конфліктів тощо. Найчастіше воно зумовлює збої процесів оволодіння особистістю відповідної ролі при входженні в нову соціальну ситуацію, набуття навичок спілкування та взаємодії [55].

Виникнення психічних розладів у вимушених мігрантів провокують як зовнішні умови, які порушують звичну життєдіяльність, так і внутрішні особистісні схильності. Життєві обставини можуть бути поштовхом до виникнення розладу, а особистісні характеристики виконують роль «патогенного ґрунту» для перетворення тимчасових розладів на хронічні порушення.

Не варто забувати про ризик існування важкого травматичного досвіду у членів родин вимушених переселенців, переживання якого ускладнюється необхідністю адаптуватися у новому середовищі. Такий важкий психологічний стан осіб, призводить до проблем психічного, фізичного здоров'я, внаслідок таких важких переживань можуть руйнуватися ціннісно-мотиваційні орієнтації осіб, порушується сімейне благополуччя не тільки на рівні комунікації, а й призводить до проблем матеріально-побутового характеру адже сім'я стає дезорганізованою та може втратити курс розвитку.

«Внаслідок травматичного досвіду людина переживає стани, які спричиняють нестабільність і втрату контролю над ситуацією, власним життям:

1. Втрата автономності.

2. Втрата суб'єктивності.
3. Порухення ідентичності.
4. Розгубленість
5. Побоювання відторгнення.
6. Відчуття незахищеності.
7. Стан жертви.
8. Злість та пошук «зовнішнього ворога».
9. Відсутність можливостей прогнозувати майбутнє.
10. Сором, низька самооцінка, почуття провини.
11. Функціональні симптоми, психосоматичні розлади, зловживання психоактивними речовинами (ПАР).
12. Реакції на тяжкий стрес і порушення адаптації, в тому числі посттравматичний стресовий розлад (ПТСР)» [45, с.10].

Необхідно додати, що в багатьох випадках існує загроза ретравматизації – одна травма накладається на іншу: загроза життю та благополуччю (одна травма) поєднується із необхідністю контактувати із незнайомим середовищем (вторинна травма).

«Особливо стресовою і травматичною ситуацією ці події стають для дітей, що пережили важкі життєві ситуації та змушені були змінити місце проживання, тому що діти взагалі є більш вразливими та чутливими до впливу несприятливих чинників навколишнього середовища, аніж дорослі. Діти з сімей мігрантів змушені зустрічатися із травматичними і стресовими чинниками значно частіше. Ці чинники впливають на дитину в період її розвитку, тим самим порушуючи нормальні процеси формування і становлення особистості. Пережитий травматичний досвід впливає на когнітивні процеси, особливості поведінки, міжособистісні відносини, самооцінку і, в цілому, на світогляд. Сім'ї мігрантів є особливо вразливими до проблем психологічного характеру. Постійне перебування у стресовому ситуації, призводять до внутрішньо сімейних розладів та загально погіршення стану фізичного здоров'я» [57, с.102].

В сім'ях мігрантів травмуючі обставини залишають дитину без стабільного, безпечного та підтримуючого оточення, яке є необхідним для нормального розвитку. Навіть якщо сім'я переїхала на нове місце в повному складі, дорослі не можуть приділяти вихованню і проблемам дітей стільки ж уваги, скільки приділяли раніше. Батьки, самі переживаючи тяжкий стрес та кризу ідентичності, не завжди здатні виконувати звичні сімейні ролі. Вони часто не мають сил, щоб допомогти своїм дітям. Із втратою найближчого оточення (близьких, родичів, сусідів) таким чином сім'я втрачає значну частину соціальної підтримки.

Серед основних показників психологічного здоров'я (психологічного благополуччя) мігрантів та їх сімей ми виокремили такі: здатність долати стресові ситуації, відсутність депресії (нормальний емоційний стан і настрої), усвідомлення наявності цілей, шляхів їхнього досягнення, перспектив, можливостей професійного та особистісного зростання [48, с.189].

Серед критеріїв психологічного здоров'я наводяться такі: позитивне ставлення до діяльності; наявність позитивно орієнтованих життєвих планів; критичність, здатність правильно оцінювати інших; самокритичність, самоконтроль, самоаналіз; здатність до співчуття, емпатія; готовність до подолання життєвих випробувань, вміння адекватно використовувати особистісні психічні ресурси, позитивний вектор ставлення до життя [44].

Необхідно підкреслити, що за багатьма позиціями стан психологічного здоров'я визначається за тими ж критеріями, що й успішність психічної та соціально-психологічної адаптації.

Соціально-стресові умови, в яких змушені перебувати сім'ї мігрантів, можуть набувати затяжного характеру, при цьому непатологічні порушення психічної адаптації визначають підвищений ризик розвитку клінічно значущих розладів. Порушення психічної адаптації можна схарактеризувати як хронічну психічну напруженість, яка може призводити до дезадаптації, коли людина стикається з неможливістю реалізації мотивів, цінностей, прагнень тощо. Психофізіологія описує таку ситуацію, як емоційний стрес і фрустрацію, а

психологія – як конфлікт або психологічну кризу. Основними проявами цього є підвищена емоціогенність, переосмислення людиною свого місця в житті, внутрішня розгубленість, підвищена вразливість [48, с.203].

Услід за В.В. Козловим можна вважати, що порушення психічної адаптації підпорядковується загальним закономірностям особистісного реагування на кризові ситуації, а саме:

1. Позитивні зміни психологічного або фізіологічного функціонування виникають лише на перших фазах стресової ситуації (підвищення загальної активності системи за рахунок внутрішніх ресурсів, або стадія мобілізації та активності);

2. За високої інтенсивності або тривалості травмуючої ситуації можливий зрив адаптаційних механізмів особистості (висока ймовірність «затягнення» в ситуації без зовнішньої енергетичної підтримки);

3. Психічна дезадаптація, супроводжується втратою життєвих сил, а також порушенням соціального функціонування;

4. Особистість фіксується на негативному аспекті досвіду, що супроводжується втратою перспективних цілей життя й може призвести до депресії, апатії, тривожності тощо [59, с.204].

Як показують клінічні спостереження, розлади психічної адаптації найчастіше мають аномічну (апатію, безініціативність, відособленність) або диссоціальну (деструктивна агресія, афективна нестійкість, зниження толерантності до психологічних чинників) форму.

Другим фактором є проблема соціальної та соціокультурної адаптації в новому соціокультурному середовищі.

Соціальну адаптацію визначають, як процес активного освоєння особистістю або групою нового для неї соціального середовища.

Виділяють дві форми соціальної адаптації:

1. Активна, коли сама людина намагається впливати на середовище з метою його зміни й включення в цю змінену середу через зміну якихось цінностей, форм взаємодії і діяльності;

2. Пасивна, коли суб'єкт не прагне змінювати соціальне середовище, а поступово включається в середовище, в якому він опинився [48, с.54].

А. Налчаджян включає чотири ступені адаптованості особистості до нового соціального середовища:

– початкова стадія – стадія, коли індивід знає, як він повинен поводити себе в новому середовищі, але в своїй свідомості поки не визнає його цінностей і може навіть щось відкидати;

– друга ступінь або стадія – це стадія терпимості, коли індивід і нове середовище проявляють взаємну терпимість до систем цінностей і зразків поведінки один одного;

– третя стадія – акомодация або визнання і прийняття індивідом основних систем цінностей нового середовища при одночасному визнанні деяких цінностей індивіда його новим середовищем;

– четверта стадія – це асиміляція, тобто повний збіг систем цінностей індивіда і середовища. Важливо підкреслити, що у випадку виникнення проблем, у мігрантів на одній із стадій адаптації, це може призвести до тяжких форм дезорганізації сім'ї [35, с.13].

Процес соціальної адаптації носить конкретно-історичний характер, який по-різному впливає на особистість або групу або підштовхує її до певного вибору механізмів дії в заданому контексті часу.

В дослідження Г.Д. Волкова та Н.Б. Оконської виділяється три рівні соціальної адаптації:

1) товариство (макросередовище) – адаптація особистості і соціальних шарів до особливостей соціально-економічного, політичного, духовного і культурного розвитку суспільства;

2) соціальна група (мікросередовище) – адаптація людини або, навпаки, нестиківка інтересів людини з соціальною групою (виробничий колектив, сім'я, навчальний колектив і под.);

3) сам індивід (особистісна адаптація) – прагнення досягти гармонії, збалансованості внутрішньої позиції і її самооцінки з позиції інших індивідумів [6, с.143].

Будь-який вид соціальної адаптації вимагає від людини певних здібностей. Характер і ступінь адаптації або дезадаптації особистості залежить багато в чому від біологічних, фізіологічних, психічних властивостей людини та її соціального розвитку. Але, з іншого боку, добре організована професійна робота з боку соціальних служб різного профілю, що спрямована на забезпечення допомоги окремим особам, групам, соціальним верствам суспільства на різних етапах їх розвитку та рівня їх соціальної адаптації, можуть в значній мірі допомогти в розв'язанні даної проблеми.

Соціальна адаптація є однією з найважливіших сторін процесу соціалізації. Але, якщо соціалізація являє собою поступовий процес формування особистості в певних соціальних умовах, то поняття «соціальна адаптація» підкреслює активне освоєння людиною або групою нового соціального середовища у відносно короткий проміжок часу [50].

Соціальна адаптація сімей мігрантів спрямована на відновлення нормального функціонування таких сімей в суспільстві, побудову соціально-корисних відносин з іншими соціальними суб'єктами, конструктивний діалог, та досягнення загального добробуту всіх членів суспільства.

Не можна недооцінювати вплив фактору соціальної адаптації, адже вона спрямована на відновлення у людини почуття соціальної значущості всередині нового для неї соціального середовища. Варто знову таки підкреслити, що цей вид адаптації включає в себе знайомство людини з основними характеристиками середовища, в якому вона опинилася, допомогу в організації нового середовища життєдіяльності та відновлення звичних моделей поведінки і діяльності з організації власного повсякденного життя.

Часто інша культура потребує від сімей зовнішніх мігрантів відмовитися від попереднього (колишнього) способу життя, прийняти інші соціальні норми, правила та зразки поведінки. Для сімей зовнішніх мігрантів в процесі адаптації

змінюється все – від природи й клімату до психологічних стосунків, а також традицій, звичаїв, ритуалів, цінностей. Адаптацію можна вважати успішною, якщо члени родини зовнішніх мігрантів загалом вдовольняють свої потреби, реалізують своїй можливості і здібності та успішно вирішують психологічні й соціокультурні проблеми, оскільки процес адаптації є активним прагненням змінити середовище.

Повертаючись до досліджень, присвячених адаптації мігрантів відзначено, що насамперед соціально-психологічна дезадаптованість мігрантів, а в нашому випадку сімей мігрантів, виражається в нездатності задовольняти власні потреби, на основі чого починають формуватися дисфункції в сім'ях мігрантів. Це означає й те, що члени сім'ї мігрантів, що мають порушення адаптації або повну дезадаптованість, не в змозі задовільно йти назустріч тим вимогам і очікуванням, які висуває до таких сімей соціальне середовище, такі негативні явища можуть призводити до виникнення непорозумінь між приймаючою стороною та сім'ями мігрантів.

Проблема взаємодії сімей мігрантів з «приймаючою стороною» є однією з ознак соціально-психологічної дезадаптованості, така проблема може викликати у членів родини мігрантів переживання через довготривалість внутрішніх і зовнішніх конфліктів без знаходження психічних механізмів і форм поведінки, необхідних для їхнього розв'язання.

Г. Солдатова за результатами власних досліджень доводить, що для мігрантів також є характерними брак впевненості у собі, недовіра до оточуючих і психосоматичні прояви. Почуття втрати контролю над ситуацією, власної некомпетентності, нездійснення бажань виражаються у мігрантів у почуттях гніву, агресивності і ворожості стосовно до представників країни перебування.

«Основними показниками успішності соціокультурної адаптації мігрантів Г. Солдатова пропонує такі:

- 1) налагодження позитивних зв'язків з новим середовищем, вирішення щоденних життєвих проблем (школа, сім'я, побут, робота);

- 2) участь у соціальному й культурному житті приймаючого суспільства;
- 3) задовільні психічний стан і фізичне здоров'я;
- 4) адекватність у спілкуванні і у міжкультурних відносинах;
- 5) цілісність ті інтегрованість особистості» [44].

Третім фактором на нашу думку, що сприяє виникненню дисфункції в сім'ях мігрантів, є соціально-медичний фактор.

Як відомо мігранти та члени їх родин часто мають проблеми фізичного здоров'я, такі проблеми можуть бути викликані низкою причин, наприклад, отриманням травм різного ступеня тяжкості за різних причин та обставин, погані умовами проживання або важкий етап переходу під час міграційного процесу, захворювання, обмежені фізичні можливості. Ненадання достатнього рівня соціально-медичної допомоги таким сім'ям, може призвести до тяжких наслідків та значного порушення виконання функцій сімей мігрантів. Особливо чутливими в таких сім'ях є особи, які потребують постійного медико-соціального контролю, нагляду та догляду, а саме діти хронічно хворі, люди з обмеженими фізичними можливостями, люди похилого віку тощо.

Слід додати, що профілактика захворювань, медичне діагностування стану здоров'я членів сімей мігрантів, та їх лікування є пріоритетним завданням соціально-медичної роботи, адже така категорія може буди потенційною або вже знаходиться в «групі ризику».

Сукупність медико-соціальних заходів профілактичного, діагностичного, терапевтичного характеру дозволять своєчасно виявляти фізичні або психологічні патології.

Також слід додати, що комплекс соціально-медичного спрямування включає в себе відновну і реконструктивну терапію, відновлення або формування у людини нових навичок повноцінного життя і допомогу з організації побуту і ведення домашнього господарства, є особливо важливою умовою для протидії виникненню проблем в родинах мігрантів.

За відсутності необхідних умов медико-соціального стану сім'ї, а саме погані санітарно-гігієнічні умови життя, відсутність необхідних ліків або спеціальних медичних засобів, стан сімей мігрантів може погіршитись, від чого існує великий ризик виникнення проблем, що призводять до виникнення дисфункції.

Наступним факторами, що сприяє виникненню дисфункції в сім'ях мігрантів може виступати психо-педагогічні проблеми сім'ї. Сім'я – це особливого роду колектив, що грає у вихованні дитини основну, довгострокову і найважливішу роль та виконує низку соціально-важливих функцій [49, с 37].

Вирішальним фактором у вихованні дітей є поведінка батьків. Педагогічні фактори в сім'ї, тобто дефекти навчально-виховної сфери в сім'ї мігрантів, на наш погляд, можуть стати каталізаторами виникнення негативних явищ в таких сім'ях в майбутньому, та призвести до порушення основних функцій сім'ї. Сімейне виховання, освіта, етика, мораль та культура є стримуючими факторами для недопущення виникнення в сім'ях девіантної поведінки та інших негативних моделей поведінки осіб. Слід зазначити, що внаслідок неправильних форм та технік виховання батьками своїх дітей, поганої міжособистісної комунікації, відсутності нормальних сімейних стосунків, відбувається напруження сімейних відносин, після чого починається етап руйнування сім'ї, від якого страждають всі члени родини [11, с.24-29].

Сім'я часто не має змоги повною мірою реалізувати власний виховний потенціал. Це пов'язано як з особливостями суспільного виховання, так і з негативними змінами в самій сім'ї: зниженням її інтегративності, конфліктними стосунками між подружжям, порушенням емоційних зв'язків між батьками і дитиною. Такі явища заважають засвоєнню дитиною норм поведінки, моральних позицій, призводить до порушень в особистісному розвитку.

Психологічний клімат сім'ї – це один з найбільших факторів емоційного впливу на дитину. Від атмосфери в сім'ї, морального обличчя батьків великою мірою залежать спрямованість активності дитини, її позитивне або негативне

самопочуття, характер особистісних очікувань підростаючої особистості щодо оточуючих людей [61, с 29].

«Під впливом «теплого» сімейного клімату, що базується на особистісній формі спілкування дітей і дорослих, у неповнолітніх формується висока сприйнятливність до виховних впливів останніх. Діти, які виховуються в сім'ях із таким кліматом, добре контактують з однолітками, виявляють доброзичливе ставлення до них. І навпаки, у поведінці дітей, які виховуються в неблагополучних сім'ях, переважають негативні емоції, упереджене, здебільшого недоброзичливе ставлення до оточуючих. Такі неповнолітні схильні до прояву злочинної поведінки» [26, с.34].

«Дуже негативно позначається на самопочутті дитини розлад у стосунках між батьками. За таких умов у дітей виникають так звані конфліктні переживання. Останні є наслідком зіткнення у свідомості дитини протилежних за своїм емоційним забарвленням ставлень до близької людини» [36, Електронний ресурс].

Емоційні фактори є особливо важливими не лише тим, що вони посилюють чи послаблюють виховні впливи. У певному емоційному ставленні дорослого до предметів чи явищ закладено для дитини смисл існування цих предметів і явищ, їх ціннісне значення. Те, що дорослі хвалять, оберігають, заради чого витрачають сили, чим захоплюються, через що страждають, поступово стає предметом переживань самої дитини. Звідси випливає висновок: від внутрішнього стану сім'ї, її виховної діяльності функції в значній мірі залежить поведінка дитини в майбутньому.

Робота з сім'ями, в яких порушені педагогічні функції, проводиться на багатьох рівнях. Цими проблемами займаються спеціалізовані державні служби, органи опіки та сімейного контролю, соціальні працівники, соціальні педагоги та соціальні психологи, що мають на меті нівелювати дію наслідків негативних процесів в сім'ї та зробити родину щасливою.

Наступним є соціально-економічні проблеми, тобто економічний фактор, що сприяє виникненню дисфункції. Матеріальне питання є одним з

найважливіших для сучасних сімей, а особливо для соціально вразливих та незахищених сімей мігрантів. Для того щоб сім'я нормально функціонувала та повністю виконувала обов'язки, могла задовольняти свої потреби тощо, їй необхідна в певній мірі економічна база. Нормальне матеріально-економічне становище в сім'ї дозволить їй вирішувати цілу низку проблем.

Матеріально-економічну функцію сім'ї становлять її бюджет, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, здобуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил. На фоні матеріально-економічних факторів, виникають такі проблеми, як низький рівень життя родини, поганий матеріальний стан, тобто матеріальне неблагополуччя родини, відсутність необхідних речей нормального існування (речей першої необхідності) [40, Електронний ресурс].

Найчастіше саме проблеми фінансового та матеріального характеру призводять до виникнення негативних явищ в сім'ях мігрантів та появи проблем з нормальним функціонуванням родини.

До економічного фактору, можемо віднести проблеми житлово-побутового та рекреативного характеру, що можуть сприяти виникненню дисфункції в сім'ях мігрантів. Сім'я не може нормально існувати, якщо в неї нема житла або якщо, житло не пристосоване для життя. Житлово-побутова функція сім'ї – це забезпечення сім'ї житлом, ведення домашнього господарства, організація домашнього побуту. Ця функція тісно пов'язана з економічною складовою функції сім'ї [40].

Рекреативна функція сім'ї – це організація вільного часу та відпочинку сім'ї. Рекреативна діяльність сім'ї в значній мірі залежать від наявності нормального матеріально-економічного становища родини мігрантів. Вона виконує роль збереження сім'ї як цілісної одиниці, зміцнює сім'ю, закріплює кращі традиції, має велике значення у вихованні дітей, емоційному єднанні подружжя. Крім того, ця функція має значення для розвитку інтересів і потреб особистості, виконує культурну роль, формуючи, розвиваючи та виховуючи культурні, моральні й духовні цінності та норми. У стабільній та щасливій сім'ї

ця функція постійно трансформується й розвивається. У дезорганізованих сім'ях ця функція по суті руйнується або виконується частково [40].

Крім відновлення витрачених сил, людина мусить подбати про свій духовний та інтелектуальний розвиток. І дуже важливо, щоб це стосувалося кожного з членів подружжя і дітей, тому що це є запорукою нормального розвитку та виховання здорового покоління.

Фактор економічних проблем сім'ї мігрантів, що спричиняє виникнення дисфункції є особливо небезпечним в цьому розумінні, існування сім'ї часто залежать від наявності мінімальних коштів для задоволення бодай базових потреб членів родини.

Для сімей мігрантів активний період життя, повинен бути направлений на пошук постійного заробітку, здобуття професії, вдосконалення професійних якостей, народження та виховання дітей. Сім'ї мігрантів повинні брати участь у суспільному виробництві, члени родини здобувати професію, заробляти собі на життя, на відновлення втрачених на виробництві сил, адже часто таким сім'ям не вистачає грошей, які вони отримують в якості програм соціальної допомоги.

В процесі дослідження ми дійшли висновку, що існують такі основні фактори, що сприяють виникненню дисфункції в сім'ях мігрантів:

1. Фактор соціально-психологічної дезадаптації та психологічні проблеми членів родини мігрантів;
2. Фактор соціальної адаптації, а у випадку з сім'ями зовнішніх мігрантів, проблеми соціокультурної адаптації в новому середовищі;
3. Соціально-медичний;
4. Педагогічні фактори в сім'ї;
5. Соціально-економічний фактор.

Таким чином, фактори які сприяють порушенню функцій в сім'ї мігрантів, мають широкий характер, а їх сім'ї в процесі соціальної та психологічної адаптації стикається з цілим комплексом проблем, які негативно впливають на всі сфери життєдіяльності сім'ї.

2.3. Технології соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб

«Соціальна профілактика – це свідомо, цілеспрямована, соціально організована діяльність щодо запобігання можливих соціальних, психолого-педагогічних, правових та інших проблем з метою досягнення бажаного результату. Профілактична робота з сім'єю полягає у реалізації системи соціально-психологічних, медико-соціальних і правових заходів, спрямованих на усунення умов та причин виникнення проблем, а також системи заходів з профілактики сімейного неблагополуччя» [59, с.40].

Профілактичні заходи необхідні і важливі у всіх сферах життєдіяльності людини.

Рівнями технологій соціальної профілактики є:

1. Загальносоціальний рівень (загальна профілактика). Передбачає діяльність держави, суспільства, їх інститутів, спрямовану на вирішення суперечностей у галузі економіки, соціального життя, у морально-духовній сфері. Вона здійснюється різними органами державної влади і управління, громадськими формуваннями, для яких функція попередження не є головною або професійною. Спільними є заходи, які не призначені виключно для профілактики якоїсь соціальної проблеми, але об'єктивно сприяють її попередженню або скороченню (підвищення освітнього, культурного рівня особистості, вдосконалення виховної роботи).

2. Спеціальний рівень (соціально-педагогічна профілактика) полягає в цілеспрямованому впливі на негативні фактори, пов'язані з окремими видами відхилень або проблем. Усунення або нейтралізація причин цих відхилень здійснюється в процесі діяльності відповідних суб'єктів, для яких профілактична функція є професійною.

Спеціальні заходи – це заходи, спрямовані на вирішення певної задачі, наприклад профілактика неблагополуччя сімей.

3. Індивідуальний рівень (індивідуальна профілактика) являє собою профілактичну діяльність щодо конкретних осіб, поведінка яких має риси відхилення або проблемності [59, с.41].

Розглядаючи соціальну профілактику як свідому і соціально організовану діяльність, можна виділити послідовний ряд її основних стадій:

1. Стадія попередження, основним завданням якої є вжиття заходів, що формують у людини соціально прийнятну систему цінностей, потреб і уявлень. Це дозволить їй уникати таких форм поведінки та діяльності, які можуть ускладнити процес життєдіяльності самої людини та її найближчого оточення. В якості наглядного прикладу: соціально-педагогічна робота з батьками з числа внутрішньо переміщених осіб, щодо використання інноваційних моделей виховання дитини, що можуть попередити в майбутньому, виникнення девіантної або делінквентної поведінки в дитини та не допустити виникнення індивідуально-психологічних проблем.

2. Стадія запобігання, що спрямована на вжиття своєчасних і ефективних заходів, недопущення виникнення ситуації, яка загрожує ускладненням процесу життєдіяльності суб'єкта. Так, в якості прикладу, коли своєчасний соціальний супровід, соціально-психологічна або матеріальна допомога членам родини, допомагає родині впоратись з важкими життєвими обставинами.

3. Стадія покарання – використовуючи соціально прийнятні способи, блокувати форми діяльності та поведінки суб'єкта, які можуть призвести до виникнення негативних наслідків як для нього і його найближчого оточення, так і для суспільства в цілому. Саме на вирішення цього завдання спрямована існуюча в будь-якому суспільстві система законодавчих, моральних, педагогічних, адміністративних та інших санкцій, що карають за вчинення певних дій або що не допускають їх повторення [59, с. 62].

Профілактика є одним з основних і перспективних напрямків діяльності щодо соціального захисту та підтримки населення.

Соціальна діагностика. Термін «діагностика» (від грецьк. *diagnostikos* - здатність розпізнавати) використовується в медицині для позначення процесу розпізнавання хвороби, постановки діагнозу [62, с.34].

Соціальна діагностика – процес наукового виявлення та вивчення причинно-наслідкових зв'язків і взаємостосунків у суспільстві, що характеризують його соціально-економічний, культурно-правовий, морально-психологічний, медико-біологічний та санітарно-екологічний стани. В більш вузькому розумінні – це вивчення причин соціальних проблем, котрі створюють складні життєві ситуації для індивіда, сім'ї, окремих груп [53, с.12].

Результатом соціальної діагностики є соціальний діагноз, тобто чітко окреслений перелік проблем конкретного суб'єкта, їхні взаємозв'язки, взаємозалежності та ієрархії.

«До найбільш вживаних методів соціальної діагностики, що використовуються у процесі оцінки стану сім'ї, можна віднести такі: бесіда; інтерв'ю/опитування (клієнта та його соціального оточення: родичів, сусідів, колег (за згодою клієнта), вчителів, інших спеціалістів, які мали з ним справу); спостереження; аналіз документів (історія хвороби, постанова суду, попередні записи спеціалістів тощо); екокарта; карта соціальної мережі; лінія часу; генограма» [60, с.83].

Оцінка потреб. Різновидом технологій соціальної діагностики, що використовуються при роботі з різними категоріями сімей, є оцінка потреб.

Оцінювання розглядається як фундаментальна технологія, орієнтована на визначення потреб отримувачів послуг, системний моніторинг процесу надання послуг (допомоги, підтримки тощо) і досягнутих результатів, аналіз фінансових витрат і прогнозування економічного ефекту, а також як певний процес визначення базових даних, необхідних для подальшого планування результативної роботи з клієнтом з метою подолання його складних життєвих обставин [39, с.13].

Компонентами оцінювання є різні види оцінки, які одночасно виступають як його інструмент, тобто як сукупність методів, за допомогою яких

визначаються нагальні потреби індивіда, групи, громади, суспільства, так і частина циклу оцінювання. Розрізняють: оцінку потреб, оцінку процесу, оцінку результатів (впливу), економічну оцінку [10, с.159].

Процедури збору інформації можуть включати: бесіду, дискусії, спостереження, опитування (інтерв'ю, анкетування), тестування тощо.

Оцінка потреб проводиться для того, щоб мати вичерпну картину життєвих обставин дитини і сім'ї та скерувати процес добору необхідного типу втручання. Виділяють два рівні оцінки потреб: первинний - початкова оцінка; вторинний - комплексна оцінка. Оцінка потреб дитини і сім'ї розглядається як дії зі збору, обробки, систематизації, аналізу, узагальнення та порівняння даних за певними стандартами, моделями [21, с.109].

Моніторинг. «Враховуючи складність проблем, які переживає сучасна сім'я, постійну зміну її структури та характеристик, в даний час необхідно, крім діагностичних процедур, здійснювати соціально-педагогічний моніторинг сім'ї» [22, с.85].

Моніторинг – регулярне, періодичне дослідження одного і того ж об'єкта (явища, процесу), що здійснюється за єдиною методикою [30, с.71]. Таке дослідження дозволяє простежити динаміку розвитку дисфункції.

Соціально-педагогічний моніторинг сім'ї – це система періодичного збору, узагальнення та аналізу соціально-педагогічної інформації про процеси, що протікають в сім'ї та прийняття стратегічних і тактичних рішень [33, с.158].

Суть соціально-педагогічного моніторингу сім'ї полягає в комплексному використанні всіх даних про процеси і події сімейного життя, що носять природний характер (інформація, яку надають самі члени сім'ї, спостереження, твори та малюнки дітей про сім'ю) та ті, що отримані в ході спеціально організованого дослідження (опитування, анкетування, метод експертних оцінок, біографічний метод та ін.).

Соціальне інспектування – це система заходів, спрямованих на виявлення, здійснення аналізу, нагляду за умовами життєдіяльності сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, моральним, фізичним і

психічним станом дітей та молоді, оцінку їх потреб, контроль за дотриманням державних стандартів і нормативів у соціальній сфері [15].

Соціальне інспектування передбачає заходи, спрямовані на:

- з'ясування факту наявності складних життєвих обставин;
- виявлення причин, що призвели до виникнення складних життєвих обставин, які особи не можуть подолати самотійно;
- оцінку потреб та визначення необхідності у здійсненні соціального обслуговування осіб;
- з'ясування можливості та здатності осіб до самотійної життєдіяльності;
- у випадку реальної загрози життю і здоров'ю осіб, які не можуть захистити себе від насильства або жорстокого поводження, вжиття негайних заходів для їх усунення;
- забезпечення прав осіб на отримання своєчасної допомоги;
- контроль за дотриманням державних стандартів і нормативів у сфері соціальної роботи [60, с,50].

Соціальне інспектування передбачає відвідування осіб за місцем фактичного проживання; збір додаткової інформації про осіб щодо умов їх життєдіяльності, причин та факторів, які обумовили появу складних життєвих обставин, засобів та можливостей для їх подолання; аналіз потреб осіб, підготовка рекомендацій щодо здійснення подальшої роботи з ними.

Метою соціального інспектування, яке здійснюється на етапі перевірки інформації щодо складних життєвих обставин сім'ї, є виявлення в життєдіяльності сімей причин, які призвели до матеріального, соціального та/або фізичного неблагополуччя, виникнення психологічних конфліктів між її членами, необхідно всебічно вивчити сім'ю, ознайомитися з умовами її проживання, проаналізувати її життєвий цикл, структуру, виконання нею основних функцій, характер взаємовідносин між її членами.

Результатом соціального інспектування є знайомство представників державних органів та громадськості з реальним станом справ у сім'ї, яке дає

підстави для формування висновків відносно напрямків подальшої роботи з нею.

Соціальний патронаж. Патронаж соціальний (лат. *patronus* - покровитель, оборонець) – вид соціального обслуговування (переважно за місцем проживання) індивідуальних клієнтів і груп ризику, який полягає у постійному соціальному нагляді, регулярному відвідуванні їх житла соціальним працівником, наданні їм необхідної економічної, матеріально-побутової, лікувально-профілактичної допомоги [42, с.127].

В практиці соціальної роботи патронаж визначається як форма соціального обслуговування клієнтів, які не мають достатньо ресурсів для задоволення власних елементарних потреб і які не можуть самостійно вирішувати власні життєві проблеми [1, с.6].

Соціальний супровід (за І.Д. Зверєвою, О.В. Безпалько) – це вид соціальної роботи, спрямованої на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності сімей, дітей і молоді, шляхом надання необхідних соціальних послуг, допомоги та здійснення відповідних заходів. Його здійснює соціальний працівник, діяльність якого спрямована на підтримку сім'ї в різних видах її життєдіяльності, формуванні здатності сім'ї самотужки долати свої труднощі, надання допомоги сім'ям з метою розв'язання різних проблем [18, с.86].

Соціально-педагогічний супровід неблагополучних сімей (за І. Трубавіною) – це довготривала, різноманітна допомога різним типам неблагополучних сімей, спрямована на створення умов для усунення причин неблагополуччя (чи їх можливості компенсації), форсування процесу формування здатності сім'ї самотужки розв'язувати свої проблеми, долати труднощі, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний і виховний потенціал, права в суспільстві, корекцію і покращення внутрішньо сімейних стосунків сім'ї із мікро- і макросередовищем [62, с.23].

Технологія соціального супроводу – це така модель соціальної роботи, коли соціальний працівник відповідає не лише за організацію, а й за надання необхідних послуг клієнтові, які можуть бути реалізовані різними установами.

Соціальний працівник виступає в якості соціального менеджера: організовує надання соціальної допомоги та здійснює координацію її надання різними спеціалістами, установами та організаціями [62, с.24].

Соціальний супровід, як вид соціальної роботи, що базується на впровадженні комплексного індивідуального підходу до вирішення проблем клієнта/сім'ї здійснюється шляхом надання різних видів матеріальної та психологічної допомоги, соціальних послуг, консультування, захисту інтересів клієнта сім'ї в органах державної влади [15, с.71].

Соціальне обслуговування – система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності [16].

Консультування. Консультування є одним із напрямів роботи соціального працівника, що допомагає клієнтові проаналізувати і зрозуміти сутність його важкої життєвої ситуації і запропонувати різноманітні варіанти, які можуть бути використані для розв'язання проблеми. За змістом соціальне консультування – це технологія надання соціальної допомоги шляхом цілеспрямованого інформаційного впливу на людину чи групу людей з метою відновлення і оптимізації соціальних функцій, розробки соціальних норм спілкування [70, с.72].

Соціальне консультування (каунселінг) – процес, під час якого спеціаліст дає рекомендації з розв'язання соціальних проблем клієнта. Соціальне консультування проводять як індивідуально, так і в групі з метою підвищення соціальної компетенції клієнтів з різних питань. За формою організації соціальне консультування може бути: консультуванням у загальних чи спеціалізованих формуваннях соціальних служб, а також виїзні консультації. Консультантами можуть виступати спеціалісти соціальних служб, залучені фахівці з певних проблем, колишні клієнти соціальних служб, залучені до реалізації соціальних програм [18, с.159].

Однією із форм консультування є сімейне консультування, що передбачає надання соціальним працівником консультативної допомоги при виникненні проблем, конфліктів у взаєминах між дорослими і дітьми.

Консультування сім'ї визначається як процес, спрямований на зміни на краще в сім'ї, на її благополуччя за допомогою та за участі як психолога, так і членів сім'ї через спілкування [64, с.7].

Соціально-педагогічна реабілітація – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом і сім'єю суспільних зв'язків та відносин унаслідок погіршення стану здоров'я, стійких розладів функцій організму; зміни статусу; умов життя (смерть члена сім'ї, втрата житла тощо). Метою цих заходів є повернення сім'ї до виконання її функцій, формування в особистості позитивного ставлення до життя, праці, навчання. Соціально-педагогічна реабілітація сім'ї спрямована на відновлення соціального і виховного потенціалу сім'ї, захист її прав у кризових ситуаціях, що дозволить їй повернутися до функціональної спроможності у суспільстві, знайти мету життєдіяльності і місце у мікро- і макросередовищі, самостійно розв'язувати проблеми. Вимірюється якість життя через такі показники:

- 1) фізичний стан і функції;
- 2) психологічна сфера (пізнавальна діяльність, емоційна сфера, самооцінка)
- 3) рівень незалежності;
- 4) соціальні стосунки;
- 5) оточуюче середовище [69, с.54].

Таким чином, було визначено низку профілактичних та діагностичних різнорівневих та багатовекторних технологій, що використовуються в роботах з сім'ями вимушених переселенців та направлені на покращення рівня життя в таких сім'ях.

В другому розділу досліджено сім'ї переселенців, як соціальний феномен, та виявлено причини і форми прояву негараздів в таких сім'ях. Основними причинами виникнення дисфункції є соціально-психологічні, психолого-

педагогічні, психічні, матеріально-побутові, медико-санітарні, кримінальні проблеми в сім'ї. Проявом дисфункції є виникнення та поширення: проблемних, конфліктних, соціально неблагополучних, дезорганізованих сімей, сімей з низьким рівнем матеріальних та житлових умов, сімей з поганими медико-санітарними умовами та неповних сімей.

Факторами, що сприяють виникненню дисфункції в сім'ях мігрантів:

1. Фактор соціально-психологічної дезадаптації та психологічні проблеми членів родини мігрантів;
2. Фактор соціальної адаптації, а у випадку з сім'ями зовнішніми мігрант проблемами соціокультурної адаптації в новому середовищі;
3. Соціально-медичний;
4. Педагогічні фактори в сім'ї;
5. Соціально-економічний фактор.

Технологіями соціальної роботи з сім'ям, які використовуються в роботі з попередження дисфункції в сім'ях внутрішньо переміщених осіб є: соціальна профілактика та соціальна діагностика. До основних технологій соціальної роботи з сім'ям, які використовуються в роботі з попередження дисфункції в сім'ях внутрішньо переміщених осіб відносять: профілактику та соціальну діагностику.

Профілактика виникнення негативних явищ в сім'ях вимушених переселенців може проводитись на багатьох рівнях, а саме:

1. загальносоціальному рівні (загальна профілактика);
2. спеціальному рівні (соціально-педагогічна профілактика);
3. індивідуальному рівні (індивідуальна профілактика).

Також, виділяють основні стадії профілактики:

1. стадію попередження;
2. стадію запобігання;
3. стадію покарання.

Діагностика включає в себе такі технології: соціально-педагогічний моніторинг, соціальне інспектування, соціальний патронаж, соціальний

супровід, соціальне обслуговування, соціальне консультування, соціальна-педагогічна реабілітація.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

3.1. Досвід використання сучасних технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб в державних закладах соціальної сфери України

Технології соціальної роботи із сім'ями вимушених переселенців в Україні можна поділити на:

а) технологію соціального захисту сім'ї – це багаторівнева система, переважно державних заходів із забезпечення мінімальних соціальних гарантій, прав, пільг і свобод сім'ї, яка нормально функціонує, у ситуації ризику на користь гармонійного розвитку родини, особистості й суспільства;

б) технології соціальної підтримки сім'ї – це частина (форма) сімейної політики, метою якої є надання допомоги родинам у подоланні різного роду стресових ситуацій, у вирішенні проблем, що виникають в їх житті, з якими сім'ї не можуть впоратися самі, за рахунок своїх внутрішніх ресурсів; вона передбачає формальну й неформальну діяльність та взаємини фахівців з сім'ями, які опинилися у скрутних обставинах, різні форми допомоги (моральну, психолого-педагогічну, матеріальну й фізичну), медичне страхування, соціальне співчуття та єдність тощо [69, с.88].

Діяльність державних соціальних служб в Україні, що направлена на соціальну підтримку сімей вимушених переселенців, проводиться за такими напрямками:

- соціальний патронаж сімей;
- консультування із соціально-правових питань;
- сприяння в отриманні пільг, допомоги, компенсацій та інших виплат, матеріальної й натуральної допомоги;

- консультування з питань самозабезпечення;
- сприяння у вирішенні питань зайнятості, влаштування на курси перепідготовки тощо [69, с.127].

За сучасними стандартами вимушеним переселенцям надаються такі основні види соціальних послуг: матеріальна допомога, субсидії, передача житлових приміщень з фонду житла для тимчасового поселення змушених переселенців, надання житлової площі для постійного заселення, виділення земельних ділянок під житлове будівництво, соціально-побутове обслуговування; допомога в працевлаштуванні; психологічна допомога; соціально-педагогічна підтримка.

Пропонуємо ознайомитись з основними завданнями державних установ, що займаються справами ВПО.

Територіальні підрозділи державної міграційної служби:

- здійснюють реєстрацію місця перебування ВПО;
- сприяють возз'єднанню сімей ВПО шляхом надання інформації внутрішньо переміщеній особі про місце фактичного перебування її членів сім'ї;
- у разі відсутності документів, що посвідчують особу та підтверджують її громадянство, здійснюють ідентифікацію ВПО;
- забезпечують оформлення, видачу, обмін, продовження строку дії документів, що посвідчують особу, та підтверджують.

Управління соціального захисту населення:

- видають довідку про взяття на облік ВПО;
- забезпечують внесення до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб відомостей про взяття на облік ВПО, у тому числі місце її фактичного перебування;
- забезпечують переведення допомоги за місцем фактичного проживання (перебування) або первинне призначення: допомога при народженні (усиновленні) дитини; допомога самотнім матерям; допомога опікунам та піклувальникам; допомога дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства; допомога

малозабезпеченим сім'ям; тимчасова допомога на дітей, один із батьків яких ухиляється від сплати аліментів

Установи та заклади охорони здоров'я:

- забезпечують організацію надання медичної допомоги та медичного обслуговування, здійснення комплексних заходів щодо санітарно-епідеміологічної безпеки населення та карантинних заходів за місцем фактичного перебування ВПО;

Центри зайнятості:

- надають консультацій у сфері зайнятості;
- сприяють працевлаштуванню ВПО;
- організовують підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації

Установи та заклади освіти - створюють умови здобуття дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної освіти, професійно-технічної, вищої освіти для ВПО.

Служби надзвичайних ситуацій - здійснюють заходи з мінімізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, евакуації населення, надання екстреної медичної та першої психологічної допомоги.

Управління Пенсійного фонду - забезпечують переведення пенсії за місцем фактичного проживання (перебування) та первинне призначення пенсії і перерахунок пенсії

Служби у справах дітей здійснюють захист прав та надають допомогу дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, опікунам, піклувальникам, прийомним батькам та батькам-вихователям, забезпечують влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

- здійснюють соціальний супровід сімей з дітьми, які потребують допомоги;

- надають послуги соціально-психологічної підтримки, створюють умови для соціальної адаптації та інтеграції за новим місцем проживання.

Центри первинної правової допомоги надають безоплатну первинну правову допомогу ВПО

Територіальні центри соціального обслуговування:

- забезпечують стаціонарний догляд для громадян похилого віку, інвалідів I, II групи, які за станом здоров'я мають потребу в сторонньому догляді, побутовому обслуговуванні, медичній допомозі;

- здійснюють догляд вдома для громадян похилого віку, інвалідів, які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги [51, С.19-20].

Зокрема, в якості прикладу діяльності таких служб, можна привести роботу Запорізького центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, що надає соціальну допомогу та підтримку сім'ям, а саме:

- інформацію про заклади та установи, що надають допомогу внутрішньо переміщеним особам з різних запитів;

- надають/сприяють в наданні гуманітарної допомоги;

- психологічну підтримку;

- юридичну допомогу [17].

З 2016 року в Харківській області та м. Харкові Харківським центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді реалізуються проекти, що мають за мету додатково сприяти вирішенню нагальних проблем даної категорії сімей та осіб. Пропонуємо вам звернути увагу на наступні проекти:

1. Пілотний проект із залучення до роботи членів малозабезпечених сімей та внутрішньо переміщених осіб відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 02.12.2015 року № 1154 (із змінами).

Основні завдання:

- проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед членів малозабезпечених сімей та внутрішньо переміщених осіб щодо можливості їх участі у пілотному проекті;

- надання допомоги та сприяння у залученні членів малозабезпечених сімей та внутрішньо переміщених осіб до роботи за пріоритетними видами економічної діяльності в Харківській області;

- надання безпроцентної фінансової допомоги на умовах повернення для організації підприємницької діяльності;

- залучення членів малозабезпечених сімей та внутрішньо переміщених осіб до громадських оплачуваних робіт;

- надання, за необхідності, соціальної послуги супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці.

Учасниками пілотного проекту можуть бути непрацюючі працездатні особи з числа:

- членів малозабезпечених сімей, які отримують державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям;

- внутрішньо переміщених осіб.

З метою участі в пілотному проекті зазначені особи звертаються до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення за місцем фактичного проживання/перебування з відповідною заявою та документами, що підтверджують статус таких осіб (довідка про отримання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи).

2. Проект «Центр розвитку підприємницьких ініціатив у м. Харкові» (реалізується ХОГО «Асоціація приватних роботодавців» за підтримки Міжнародного Фонду «Відродження»).

Основні завдання:

- бізнес-навчання ВПО;

- підтримка малого та середнього бізнесу ВПО.

3. Проекти Благодійного Фонду «Карітас-Харків».

Пілотний проект із залучення до роботи членів малозабезпечених сімей та внутрішньо переміщених осіб відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 02.12.2015 року № 1154 (із змінами).

Мета проекту: всебічна допомога внутрішньо переміщеним особам у вирішенні питань працевлаштування та інтеграції у громаду на новому місці проживання.

Види діяльності:

Проект “Livelihoods” складається з декількох напрямів допомоги:

- Надання первинних консультацій з метою виявлення актуального запросу клієнтів

на допомогу в працевлаштуванні.

- Формування бази бенефіціарів.

- Складання та редагування резюме.

- Підбір вакансій, згідно досвіду та побажань клієнтів та актуального ринку праці.

- Розроблено та проводиться тренінг з елементами коучінгових технологій з метою зняття психологічних блоків у внутрішньо переміщених осіб стосовно питань самореалізації та працевлаштування на новому місці. Під час тренінгу виявляються проблеми, які заважають ефективному працевлаштуванню, надаються практичні інструменти та техніки для вирішення цих питань. Особам, які пройшли тренінг, надається подальша коуч – підтримка на всіх етапах працевлаштування.

- Запроваджено надання послуги профорієнтаційне тестування за ліцензійною програмою «Профкар’єра» спрямоване на виявлення схильностей та особистісних професійно важливих якостей клієнта з подальшою поглибленою консультацією за результатами профдіагностики.

- Надання індивідуальних грантів на профнавчання задля розширення можливостей подальшого працевлаштування за більш затребуваними вакансіями на ринку праці.

- Взаємодія з роботодавцями: організація та проведення презентацій роботодавців, підбір працівників із існуючої бази бенефіціарів, надання грантів на створення робочих місць для внутрішньо переміщених осіб, ведення бази вакансій.

- Організація та проведення бізнес-шкіл для різних категорій громадян (жінки з дітьми, потенційні підприємці).

- Співпраця з соціальним та бізнес-партнерами, громадою міст. [66, Електронний ресурс].

В місті Львів було створено Центр соціальної підтримки осіб з числа дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування і внутрішньо переміщених осіб Центр створено в рамках проекту допомоги внутрішньо переміщеним особам “Сприяння розвитку соціальної інфраструктури”, за фінансової участі Уряду Федеративної Республіки Німеччина через Банк Розвитку KfW, Українського Фонду Соціальних Інвестицій та управління соціального захисту Львівської міської ради.

Мета закладу забезпечення прав осіб з числа дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування і внутрішньо переміщених осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, на захист і допомогу з боку територіальної громади міста Львова, запобігання безпритульності.

Основні завдання:

- забезпечення та надання комплексу соціальних послуг під час тимчасового перебування у Центрі;

- сприяння соціальній адаптації, інтеграції та реінтеграції у територіальну громаду м. Львова;

- соціальна підтримка та здійснення соціального супроводу.

Заклад соціального захисту для тимчасового проживання (перебування) осіб з числа дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування і внутрішньо переміщених осіб, які перебувають в складних життєвих обставинах (обставини спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, в наслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватись про особисте (сімейне) життя та брати участь суспільному житті).

Приміщення Центру призначене для надання комплексу соціальних послуг та тимчасового перебування до 6 місяців осіб з числа дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування у віці від 18 до 35 років і внутрішньо переміщених осіб.

Організація роботи центру передбачає:

- розвиток та підтримку навичок самостійного проживання;
- допомогу в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх розв'язання;
- залучення до самостійного активного вирішення власної складної життєвої ситуації;
- формування та підтримку соціальних умінь та навичок;
- профілактику вживання алкоголю, наркотичних засобів та психотропних речовин, пропагування здорового способу життя;
- створення індивідуальних програм соціалізації та адаптації;
- проведення індивідуальних та групових занять та тренінгів [31].

Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

- надання психологічних, інформаційних послуг ВПО;
- здійснення оцінки потреб для надання статусу дитини, постраждалої внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів;
- перевірка фактичного місця проживання для оформлення державних соціальних виплат;
- інформування населення про соціальні послуги, що надаються родинам внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованих територій та зони проведення АТО/ООС за новим місцем проживання відповідно до законодавства;
- переадресація/перенаправлення, відповідно до потреб внутрішньо переміщених осіб, до організацій державного та недержавного сектору для отримання допомоги;

– сприяння участі переселених громадян у соціально-культурному житті громади міста Києва (залучення до культурно-масових заходів, спрямованих на творчий розвиток молоді і забезпечення їх змістовного дозвілля) [23].

Наступне місто, що приймає велику кількість переселенців є Краматорськ, Донецької області. В логістичному розумінні, дане місто можна вважати пунктом тимчасого перебування, і основна робота соціальних організацій в цьому місті окрім надання первинної сціально-психологічної допомоги є житлово-побутова допомога в розміщенні сімей переселенців, як на постійній так і на тимчасовій основі. В місті проводяться ряд соціальних, інфраструктурних та житлових проєктів, а саме: Проєкт «Забезпечення житловими умовами найбільш вразливих ВПО та жителів міста Краматорськ, які опинилися під впливом конфлікту».

В рамках проєкту буде забезпечено тимчасове розміщення у відремонтованих гуртожитках 786 найбільш вразливих ВПО, в т.ч. 250 дітей та 206 людей похилого віку, відновлено систему водопостачання та водовідведення та забезпечено запобігання екологічній техногенній катастрофі, надано допомогу ВПО щодо працевлаштування та інтеграції у міську громаду.

Цільові групи: Внутрішньо переміщені особи, що включають соціально незахищене населення, таких як діти та особи похилого віку, мешканці міської громади, що опинилися під впливом конфлікту.

Цілі проєкту: Відновлення інфраструктури м. Краматорськ, що постраждала внаслідок конфлікту, створення базових умов для проживання внутрішньо переміщених осіб та місцевих мешканців, що постраждали від конфлікту, та інтеграція ВПО у соціально-економічний розвиток міста та запобігання конфліктам з місцевою громадою.

Діяльність проєкту:

- Капітальний ремонт 3 гуртожитків та їх підключення до комунальних систем, ремонтно-оздоблювальні роботи та облаштування приміщень необхідними меблями

- Ремонт каналізаційних очисних споруд, впровадження технології знезараження стічних вод та реконструкція каналізаційно-насосної станції

- Проведення навчальних семінарів для ВПО з професійної перепідготовки та подальшого працевлаштування

- Проведення спільних заходів та інформаційної роботи для інтеграції ВПО у культурне та соціальне життя міста [27].

В місті Маріуполь, Донецької області, територіальні центри надання соціальних послуг представляють собою систему районних соціальних організацій які відповідають за окремо визначені основні напрямки роботи. Таким чином, знявши вантаж з інших установ шляхом диверсифікації соціальних послуг. Наприклад: Територіальний центр соціального обслуговування Лівобережного району Маріуполя має такі основні напрямки роботи :

- виявлення громадян, які потребують соціальної підтримки
- догляд вдома;
- денний догляд;
- консультування;
- соціальна профілактика;
- представництво інтересів;
- посередництво (медіація);
- соціально-економічні (у формі надання натуральної чи грошової допомоги);

Структура територіального центру:

- відділення соціальної допомоги вдома;
- відділення організації надання адресної натуральної та грошової допомоги;
- відділення денного перебування.

В то же час Кальміуський територіального центру соціального обслуговування виконує спеціалізується на інших напрямках діяльності:

- виявлення громадян похилого віку, осіб з інвалідністю, хворих (з числа громадян працездатного віку на період встановлення їм групи інвалідності, але не більше ніж на чотири місяці) нездатних до самообслуговування і яким необхідна стороння допомога;

- забезпечення якісного надання соціальних послуг;

- встановлення зв'язків з підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, фізичними особами, родичами громадян з метою сприяння в наданні соціальних послуг.

Структура:

- відділення соціальної допомоги вдома;

- відділення організації надання адресної натуральної та грошової допомоги.

- Центральний територіальний центр надання соціальних послуг

- Основні напрямки діяльності:

- соціальне обслуговування на дому одиноких та непрацездатних осіб;

- надання адресної натуральної допомоги малозабезпеченим непрацездатним громадянам, тимчасово-переміщеним особам, особам, потрапившим в СЖО;

- послуга денного перебування та організації дозвілля.

Структура:

- відділення соціальної допомоги вдома;

- відділення організації надання адресної натуральної та грошової допомоги;

- відділення денного перебування (на 50 ліжко-місць) [32].

Важливою технологією соціальної роботи, що направлена на попередження виникнення труднощів в сім'ях внутрішньо переміщених осіб є «соціальна підтримка сімей», що реалізується через економічні, медичні, психологічні, освітні та інші програми.

«Соціально-педагогічна робота з цією сім'єю є діяльністю соціальних служб з надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-

педагогічних, соціально-правових послуг та матеріальної допомоги, проведення соціальної адаптації й реабілітації» [53, с.104].

Фактично основна діяльність соціальних служб в Україні направлена на вирішення матеріальних, житлово-побутових та трудових проблем вимушених переселенців, що означає наявність проблемних зон у вирішенні питань психологічного характеру в таких сім'ях. Така ситуація визвано недостатньою кількістю суб'єктів надання психологічних послуг.

Аналізуючи функціональні обов'язки соціального працівника, можна виділити наступний ряд функцій: соціально-психолого-педагогічну (психолого-педагогічна освіта членів сім'ї, надання невідкладної психологічної допомоги, профілактична підтримка й патронаж); діагностичну (вивчення особливостей сім'ї, виявлення її потенціалів); охоронно-захисну (правова підтримка сім'ї, забезпечення її соціальних гарантій, створення умов для реалізації її прав і свобод); організаційно-комунікативну (організація спілкування, ініціація спільної діяльності, спільного дозвілля, творчості); прогностичну (моделювання ситуацій і розробка певних програм адресної допомоги); координаційну (установлення й підтримка об'єднання зусиль департаментів допомоги сім'ї й дитинству, соціальної допомоги населенню, відділів сімейного неблагополуччя органів внутрішніх справ, соціальних педагогів освітніх установ, реабілітаційних центрів і служб, міграційної служби) [60].

Такий різнорівневий та багатовекторний комплекс функціональних обов'язків, потребує від соціальних працівників, не аби яких, професійних навичок та вмінь. Існує висока ймовірність, що у вирішення таких завдань, як наприклад, погіршення психологічної атмосфери в сім'ї, протидії підвищенню числа сімейних інцидентів, дисгармонії у взаєминах членів сім'ї, вирішені гендерних сімейних конфліктів, проблем, пов'язаних з неправильним вихованням дітей, вирішенні психічних проблем, соціальний працівник в силу високої завантаженості може бути неефективним.

«Соціальна підтримка сімей не може бути зведена тільки до матеріальної та економічної допомоги (грошової або натуральної) сім'ям даної категорії або

окремим їхнім членам. Тим часом тенденція до такої уваги цілком чітко проглядається, що виражається навіть термінологічно, коли говорять не про соціальну підтримку, а про соціальний захист, зводячи останню до грошових виплат і надання сім'ям різного роду пільг матеріального характеру. Соціальна підтримка сімей включає в себе і сприяння в реалізації інших можливих потреб сімей, у вирішенні будь-яких проблем та кризових ситуацій будь-якої природи, а не тільки економічних, саме тому соціальна підтримка сімей повинна реалізовуватися у програмах, які мають відповідну спрямованість. Крім того, програми соціальної підтримки повинні враховувати специфічні потреби деяких спеціальних груп сімей. Соціальна підтримка сімей реалізується через економічні, медичні, психологічні, освітні та інші програми, а також через програми, орієнтовані на сім'ї зі специфічними потребами» [57, с.104].

Соціальна допомога сім'ям вимушених переселенців полягає не тільки в тому, щоб гарантувати їм елементарні умови для задоволення природних і необхідних потреб (харчування, житло, медичне обслуговування і т.д.), але й надати можливість задовольняти духовно-культурні (навчання, спілкування, відпочинок, тощо) і професійні потреби.

Система державних соціальних закладів та відомств виявилась нездатною оперативно реагувати на появу нової соціальної проблеми. Державні структури не були достатньо гнучкими для створення системи комплексної допомоги, хоча переселенці, даними оцінки [3], очікували насамперед допомоги від держави. Значну частину роботи із допомоги біженцям взяли на себе волонтери і громадські організації, частково підтримані міжнародними партнерами.

Більшість сучасних технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб, по більшій мірі, направлені на вирішення проблем матеріального плану, а проблема надання на достатньому рівні психологічної допомоги, щодо профілактики, діагностики та реабілітації сімей даної категорії є відкритим.

3.2. Напрями оптимізації технологій соціальної роботи в сім'ях внутрішньо переміщених осіб

З метою покращення життєвої ситуації в сім'ях внутрішньо переміщених осіб, можна виділити основні перспективні напрями оптимізації технологій соціальної роботи, що здатні суттєво поліпшити ефективність соціальної роботи з даною категорією сімей.

1. Технологічний напрям. Запозичення ефективних зарубіжних технологій та досвіду соціальної роботи з сім'ями вимушених переселенців, біженців та мігрантів, дозволить оптимізувати роботу системи соціального захисту, забезпечення та обслуговування населення, спираючись на досвід інших країн, що пройшли важкі періоди та змогли ефективно вирішити нагальні проблеми в даній сфері допомоги.

2. Соціально-економічний та організаційний напрям соціальної роботи. Збільшення фінансування важливих соціально-економічних, медичних, наукових й освітніх програм та проектів. Розбудова та модернізація соціальної інфраструктури, вирішення проблем житлового фонду (постійного або тимчасового розміщення переселенців), надання якісної медичної допомоги, комп'ютеризація системи соціальної допомоги та підвищення професіоналізму роботи кадрів закладів, організацій та установ соціальної сфери. Збільшення грошових виплат переселенцям, встановлення розмірів та відшкодування нанесених збитків, вдосконалення діяльності, що направлена на трудову і професійну сферу (професійне навчання, перепідготовка, підвищення кваліфікації, трудова зайнятість, пільговий принцип працевлаштування, використання трудового потенціалу, само зайнятість), дозволить покращити матеріальний стан сімей внутрішньо переміщених осіб, нівелює як зовнішні, так і внутрішні фактори, що є каталізаторами виникнення проблем в таких сім'ях, та стане поштовхом для розробки більш ефективних національних соціальних технологій.

3. Соціально адаптаційний напрям. Формування та подальший розвиток гармонійної системи взаємовідносин сімей внутрішньо переміщених осіб з

приймаючою громадою (місцевим населенням). Залучення державних та недержавних організацій, ЗМІ та органів місцевої влади у вирішення нагальних проблем та всебічна підтримка даних сімей дозволить прискорити процес соціальної адаптації.

4. Соціально-правовий напрям. Розвиток системи правового захисту сімей внутрішньо переміщених осіб, недопущення всіх форм їх дискримінації, поширення правової освіченості громадян є важливою умовою профілактики виникнення негативних соціальних явищ.

5. Соціально-психологічний напрям. Покращення та використання новітніх психологічних технологій соціальної роботи (допомоги), психологічної адаптація та реабілітації. Розвиток мережі надавачів психологічної допомоги та розробка тестів для первісного швидкого визначення соціально-психологічного стану підлітків та запровадження їх в освітніх закладах для завчасного виявлення та попередження депресивних проявів й агресивної поведінки: сприятиме швидшому подоланню негативних посттравматичних наслідків, що спонукали людину залишити колишнє місце проживання, створення умов і можливостей для подальшого активного і повноцінного життя.

6. Соціально-педагогічний напрям – створення програми навчання батьків ефективним методикам виховання дітей. Необхідна поглиблена робота соціально-педагогічного спрямування щодо запобігання виникненню негативних явищ в стосунках між членами родини.

Враховуючи багатогранність проблем, які властиві сім'ям внутрішньо переміщених осіб, що виникають в процесі адаптації до нових умов проживання, ефективною технологією, що в значній мірі дозволить оптимізувати роботу, є технологія мультидисциплінарних команд соціальної роботи.

Мультидисциплінарна команда – це група фахівців (психологи, соціальні працівники та педагоги, медики, шкільні вчителі тощо), об'єднаних спільними цілями. У мультидисциплінарній команді чітко визначаються функції кожного

фахівця, розподіляються ролі та сфери відповідальності. Визначення пакету послуг, що пропонуються конкретному клієнту, обговорення проблемних питань, оцінювання виконаної роботи відбувається на групових зустрічах мультидисциплінарної команди. Координація роботи членів команди і представлення нових випадків здійснюється координатором – як правило, соціальним працівником. Склад команди може відрізнятись залежно від потреб людини, яка отримує допомогу, та плану її супроводу [45, с.14].

Наприклад, до складу мультидисциплінарної команди з виявлення і надання допомоги сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах, неодмінно повинні входити працівники центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, працівники служби у справах дітей, працівники управлінь у справах сім'ї та молоді. За потреби – працівники відділів охорони здоров'я або закладів охорони здоров'я, відділів освіти і науки, шкільних та позашкільних закладів, органи соціального захисту населення, юристи.

Головним завданням цієї команди є виявлення та надання допомоги сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах. Члени мультидисциплінарної команди повинні мати досвід і навички, необхідні для надання кваліфікованої допомоги клієнтам, бути добре поінформованими про принципи роботи й ресурси державної системи надання допомоги, про взаємодію її складових підрозділів, а також про ресурси недержавних організацій, що працюють у регіоні. Для злагодженої роботи мультидисциплінарної команди всі спеціалісти мають володіти однаковою інформацією про клієнта й періодично отримувати інформацію про зміни в його становищі.

Перевагами мультидисциплінарної команди: залучення всіх ресурсів громади, організацій, установ та відомств; скорочення часового проміжку, за який можливо вирішити проблеми сім'ї; зняття міжвідомчих бар'єрів – можливість роботи в одній команді медика, психолога, соціального працівника, – спільно працюють над випадком; надання максимально можливого пакету послуг, який можуть отримати члени родини; активне залучення людини, яка потребує допомоги, до планування та здійснення роботи. Це сприяє

формуванню відповідальності за вирішення проблем у майбутньому. Діяльність міждисциплінарної команди є ефективною, коли всі її учасники (включно з людиною, яка потребує допомоги) відповідально підходять до організації роботи, розподіляють обов'язки та відповідальність щодо своїх повноважень [45, с.15].

В третьому розділі було проаналізовано використання сучасних технологій соціальної роботи в сім'ях внутрішньо переміщених осіб в Україні. Ми дійшли висновку, що в даному напрямі існує ряд проблем, що в значній мірі позначаються на ефективності протидії виникненню негативних явищ та тенденцій в сім'ях даної категорії осіб. Робота соціальних служб загалом направлена на вирішення проблем матеріального характеру таких сімей, а щодо надання соціально-психологічної допомоги існує ряд проблем.

Нами було запропоновано такі напрями оптимізації технологій соціальної роботи в сім'ях внутрішньо переміщених осіб:

1. Технологічний напрям.
2. Соціально-економічний та організаційний напрям.
3. Соціально адаптаційний напрям.
4. Соціально-правовий напрям.
5. Соціально-психологічний напрям.
6. Соціально-педагогічний напрям.

Ефективною технологією, широке застосування якої б в значній мірі оптимізувала соціальну роботу в даному напрямі, на наш погляд, є технологія міждисциплінарних команд.

ВИСНОВКИ

Наше дослідження ґрунтується на багатьох наукових працях, зокрема, стосовно проблем вимушених переселенців та стратегій їх подолання здійснювали дослідження О. Блинова, Т. Стефаненко, Ю. Платонова, Н. Палагіна, Г. Солдатова, О. Шлягіна. Проблематикою соціально-педагогічної роботи із сім'єю займалися Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Бочарову, Н. Бугаєць, Ю. Василькову, Т. Василькову, Т. Семигіна, З. Зайцеву, І. Звереву, А. Капську, Г. Лактіонову, Л. Мардахасва, І. Трубавіну.

Було проаналізовано та уточнено основні поняття, а саме сім'я була визначена як група осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Соціальна робота є професійною діяльністю, що пов'язана з використанням соціологічних, психологічних, педагогічних методів і прийомів для розв'язання індивідуальних та соціальних проблем, соціальна робота з сім'єю є системою взаємодіючих соціальних органів держави, суспільства та сім'ї, діяльність яких спрямована на поліпшення умов її життєдіяльності, внутрішньо переміщені особи – це ті, хто змушені залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Технологія соціальної роботи визначається як спосіб наукової організації соціальної роботи; система науково обґрунтованих послідовних і координованих прийомів, методів і дій, що використовуються соціальними службами і соціальними працівниками для досягнення мети і завдань соціальної роботи.

Основними принципами дослідження стали принцип історизму, об'єктивності, системності, принцип розвитку, принцип гуманності, принцип активності і творчої діяльності. До головних методів, метод аналізу і синтезу,

індукція і дедукція, історичний метод, метод спостереження, метод аналізу документів.

В нашому дослідженні було розглянуто сім'ї внутрішньо переміщених осіб як соціальний феномен та визначено особливості таких сімей. Встановлено, що для таких сімей характерними є прояви дисфункції, зокрема, такі родини можуть бути визначені, як проблемні, конфліктні, соціально неблагополучні, дезорганізовані, сім'ї з низьким рівнем матеріальних та житлових умов, сім'ї з поганими медико-санітарними умовами та неповні сім'ї.

Факторами, що сприяють виникнення дисфункції в сім'ях мігрантів:

1. Фактор соціально-психологічної дезадаптації та психологічні проблеми членів родини мігрантів;
2. Фактор соціальної адаптації, а у випадку з сім'ями зовнішніми мігрант проблемами соціокультурної адаптації в новому середовищі;
3. Соціально-медичний;
4. Педагогічні фактори в сім'ї;
5. Соціально-економічний фактор.

Технологіями соціальної роботи з сім'ям, які використовуються в роботі з попередження дисфункції в сім'ях внутрішньо переміщених осіб є: соціальна профілактика та соціальна діагностика.

Проаналізувавши використання сучасних технологій соціальної роботи з попередження дисфункції в сім'ях внутрішньо переміщених осіб в Україні, ми дійшли висновку, що в даному напрямі, робота соціальних служб загалом направлена на вирішення проблем матеріального характеру, а щодо надання соціально-психологічної допомоги існує ряд проблем.

Нами було запропоновано такі напрями оптимізації технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб:

1. Технологічний напрям.
2. Соціально-економічний та організаційний напрям.
3. Соціально-адаптаційний напрям.
4. Соціально-правовий напрям.

5. Соціально-психологічний напрям.

6. Соціально-педагогічний напрям.

Ефективною технологією, широке застосування якої б в значній мірі оптимізувала соціальну роботу в даному напрямі, на наш погляд, є технологія міждисциплінарних команд.

Системна модернізація технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб, на наш погляд, дозволить ефективно боротись як з причинами так і з наслідками дисфункції в сім'ях даної категорії.

Нашим дослідженням ми намагались привернути увагу до проблем сімей вимушених переселенців не тільки матеріального характеру але й психологічного, а також наголосити на тому, що, використовуючи ефективні сучасні технології соціальної роботи з сім'ях внутрішньо переміщених осіб в державних організаціях соціальної сфери в Україні, можливо покращити загальну ситуацію сімей даної категорії населення.

В процесі дослідження гіпотеза, що використання сучасних технологій соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб є фактором ефективної адаптації вимушених переселенців до нових життєвих обставин, знайшла своє підтвердження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Адресный социальный патронаж семьи и детей: научно-методическое пособие / Под ред. Л. С. Алексеевой. Москва : Государственный НИИ семьи и воспитания, 2000. 160 с.

2. Антонов А. И. Демография семьи. Проблемы моделирования семейного цикла жизни / А. И. Антонов, В. М. Медков, М. А. Нетрусов . Москва : Вестник Московского университета. № 2. 1997. С. 97-108.

3. Балакірева О. Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб. URL : <http://www.uisr.org.ua/news/36/83.html>. (дата звернення: 29.10.2020).

4. Безпалько О. В. Соціальна робота як вид суспільної діяльності та навчальна дисципліна : Навчальний посібник / О. В. Безпалько. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.

5. Блинова О. Є. Соціально-психологічні засади адаптації вимушених мігрантів. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ: Талком, 2016. №9. С.58-66.

6. Волков Г. Д. Адаптация и её уровни / Г. Д. Волков, Н. Б. Оконская. Пермь, 1975. 246 с.

7. Вступ до спеціальності: Соціальна робота. Соціальна робота з сім'єю. URL : <https://studfiles.net/preview/6390893/page:26/>. (дата звернення: 29.10.2020).

8. Гаспарян Ю. А. Семья на пороге XXI века (социологические проблемы) / Ю. А. Гаспарян. Санкт-Петербург : Петрополис, 1999. – 320 с.

9. Дротянко Л. Г. Концепції інформаційного суспільства та культури постмодернізму компаративний аналіз / Л. Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія : Збірник наукових праць. – № 2. Київ : НАУ, 2006. – 224 с.

10. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.

11. Зайцева З. Г. Неблагополучна сім'я та її вплив на формування особистості дитини. Київ : Академпрес, 1994. 130 с.

12. Закон України Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб Верховна Рада України; Закон від 20.10.2014 № 1706-VII. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>. (дата звернення: 29.10.2020).

13. Закон України Про Загальнообов'язкове державне соціальне страхування Верховна Рада України; Закон від 19.06.2003 № 966-IV. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-15>. (дата звернення: 29.10.2020).

14. Закон України Про соціальні послуги. від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#n482>. (дата звернення: 29.10.2020)

15. Закон України Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю Верховна Рада України; від 21.06.2001 № 2558-III. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>. (дата звернення: 29.10.2020).

16. Закон України Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах [Електронний ресурс]. URL : zakon.rada.gov.ua/go/z0471-08. (дата звернення: 29.10.2020).

17. Запорізький міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. URL : <https://zr.gov.ua>. (дата звернення: 29.10.2020).

18. Зверєва І. Д., Безпалько О. В., Харченко С. Я. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / Ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. Київ : Науковий світ, 2003. 117 с.

19. Зінченко О. С. Теоретичні засади дослідження соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. №4. С.48-49.

20. Зубкова Т. С., Тимошина Н. В. Организация и содержание работы по социальной защите женщин, детей и семьи : Учебное пособие для студентов

средних профессиональных учебных заведений / Т. С. Зубкова, Н. В. Тимошина. Москва : «Академия», 2004 – 224 с.

21. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод, комплекс / Ред. І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петрочко. Київ : Фенікс, 2007. 528 с.

22. Капська А. Й. Соціальна робота: технологічний аспект : Навч. посіб. / А. Й. Капська. Київ. : Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.

23. Київський міський центр соціальних служб для сімей, дітей та молоді. URL : <https://ssm.kiev.ua>. (дата звернення: 29.10.2020).

24. Коваль Л. Г., Зверєва І. Д., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота : Навч. Посібник / Л. Г. Коваль, І. Д. Зверєва, С. Р. Хлебик. Київ : Видавничий центр «Академія», 1997. – 325 с.

25. Константинов В. В. Зависимость успешности социально-психологической адаптации вынужденных мигрантов к новым условиям жизни от типа проживания: дис. канд. психол. наук. Самара, 2004. 165 с.

26. Котирло В. К. Вплив взаємин у сім'ї на виховання емпатії у дітей. Київ : Рад. школа, 1985. 140 с.

27. Краматорська міська рада. URL : <https://www.krm.gov.ua/article/view/479>. (дата звернення: 29.10.2020).

28. Лібанова Е. М. Молодь та молодіжна політика в Україні : соціально-демографічні аспекти / Е. М. Лібанова. Київ. : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В.Птухи НАН України, 2010. 248 с.

29. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи / М. П. Лукашевич, І. І. Мигович. Київ : МАУП, 2003 – 168 с.

30. Луков В. А. Социальное проектирование: Учеб. пособие. Москва : Изд-во Московский гуманитарно-социальной академии: Флинта, 2003. 240 с.

31. Львівський міський центр соціальних служб для сімей, дітей та молоді. URL : <https://social.lviv.ua/institution/socsluzhby/>. (дата звернення: 29.10.2020).

32. Маріупольська міська рада. Центри надання соціальних послуг. URL : <https://mariupolrada.gov.ua/page/teritorialni-centri-obslugovuvannja>. (дата звернення: 29.10.2020).

33. Методика и технология работы социального педагога : учеб. пособие для студентов пед. училищ и колледжей, обучающихся по специальности «Соц. педагогика» / Н. И. Никитина, М. Ф. Глухова. Москва : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007. 399 с.

34. Молода сім'я в Україні: Державна доповідь про становище сімей в Україні (за підсумками 2009 р.) / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді. Київ, 2010. 153 с.

35. Налчаджян А. А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии). Ереван, 1988. 246 с.

36. Неправильне виховання в сім'ї, його негативний вплив на злочинну поведінку неповнолітнього. URL :http://pidruchniki.com/89784/pravo/nepravilne_vihovannya_simyi_negativniy_vpliv_zlochinnu_povedinku_perovnolitnogo. (дата звернення: 29.10.2020).

37. Ноур А. М. Особливості становлення та розвитку молодих сімей в Україні / А. М. Ноур // Український соціум. – 2003. – № 1. – С. 61-71.

38. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник / В. С. Марцин, Н. Г. Міценко, О. А. Даниленко та ін. Львів : Ромус-Поліграф, 2002. 128 с.

39. Оцінка потреб дитини та її сім'ї / За заг. ред. І. Д. Зверевої. Авт.: І. Д. Зверева, З. П. Киянця, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко. Київ : Держсоцслужба, 2007. 144 с.

40. Педагогіка сімейного виховання. Функції сучасної сім'ї. URL : http://pidruchniki.com/81718/pedagogika/materialno-ekonomichna_funktsiya. (дата звернення: 29.10.2020).

41. Полтавець В. Соціальна робота в Україні: перші кроки / В. Полтавець. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2000. – 236 с.

42. Понятійно-термінологічний словник соціальної роботи / укл. І. В. Козубовська та ін. Ужгород : УжНУ, Видавництво «Мистецька лінія», 2001. 152 с.

43. Попович Г. М. Соціальна робота в Україні і за рубежом : Навчально-методичний посібник / Г. М. Попович. – Ужгород : Гражда, 2000. – 134 с.
44. Психологічне здоров'я мігрантів: результати емпіричного дослідження. URL : <http://social-science.com.ua/article/1072>. (дата звернення: 29.10.2020).
45. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посіб. для практиків соціальної сфери / за ред. Л. С. Волинець, Л. А. Мельник та ін. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.
46. Сімейний кодекс України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. (дата звернення: 29.10.2020).
47. Скуратівський В. А., Палій О. М., Лібанова Е. М. Соціальна політика : Навч. посібник / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. Київ. : Видавничий дім «КМ Академія», 1997. – 258 с.
48. Слюсаревський М. М. Психологія міграції: навч. посібник; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград : ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.
49. Сова М. О. Психологія сім'ї: Навч. посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2014. 212 с.
50. Соціальна адаптація як механізм соціалізації особистості. URL : <https://studfiles.net/preview/5081779/>. (дата звернення: 29.10.2020).
51. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 352 с.
52. Соціальна робота: Менеджмент соціальної роботи / В. П. Андрущенко, І. І. Мигович, М. І. Михальченко та ін. Київ : ДЦССМ, 2003. – 372 с.
53. Соціальна робота: технологічний аспект / за ред. проф. А. Й. Капської. Київ : ДЦССМ, 2004. 364 с.

54. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: Методичний посібник / І. Д. Зверєва та ін. Київ : Держсоцслужба, 2006. 104 с.
55. Соціально-психологічна дезадаптація . URL : http://allref.com.ua/uk/skachaty/Social-no-psihologichna_dezadaptaciya. (дата звернення: 29.10.2020).
56. Статистика внутрішньо переміщених осіб в Україні. URL : <https://www.msp.gov.ua/news/15316.html>. (дата звернення: 29.10.2020).
57. Сьомкіна І. С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями вимушених переселенців: стан та перспективи. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. №11. С.102-105.
58. Тетерский С. В. Введение в социальную работу : Учебное пособие / С. В. Тетерский. Москва. : Академический проект, 2001. – 496 с.
59. Технології соціальної роботи: Навч. посібник з грифом МОН України. / О. А. Агарков, Д. Ю. Арабаджиєв, Т. В. Єрохіна, В. В. Кузьмін, І. В. Мещан, В. М. Попович. Запоріжжя : вид. комплекс АТ «Мотор-Січ», 2015. 487 с.
60. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями: навч.-метод. посібник / А. И. Капська, І. В. Пеша, О. Ю. Міхеєва, М. Г. Соляник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 328 с.
61. Тищенко С. П. Психологія виховного впливу сім'ї на дитину. Київ : ТОВ «Знання», 1982. 48 с.
62. Трубавіна І. М. Консультування сім'ї: науково-методичні матеріали. Ч. І. Київ : ДЦССМ, 2003. 88 с.
63. Трубавіна І. М. Соціальний супровід неблагополучної сім'ї. Науково-методичні матеріали. Київ : ДЦССМ, 2003. 86 с.
64. Ушинський К. Д. Про сімейне виховання / Упоряд. О. Т. Губко. Київ : Рад. пік., 1974. 151 с.

65. Фирсов М. В., Студенова Е. Г. Теория социальной работы : Учеб. пособие / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. Москва. : Гуманит. изд. центр Владос, 2001. – 432 с.

66. Харківський міський цент соціальних служб «Довіра». URL : http://dovira.kh.ua/index.php?id_pidkategorii=0&id_kategorii=11. (дата звернення: 29.10.2020).

67. Холостова Е. И. Теория социальной работы : Учебник / Е. И. Холостова. Москва. : «Юристь», 2001 – 334 с.

68. Холостова Е. И. Технологии социальной работы / Е. И. Холостова. Москва. : ИНФРА-М, 2001. – 400 с.

69. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи. Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.

70. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 248 с.